

ગુજરાતના ઇતિહાસની વાતો.

(નવીન સંક્ષિપ્ત આવૃત્તિ)

તૈયાર કરનાર

છગનલાલ ઠાકોરદાસ મોદી, બી. એ.

રિટાયર્ડ એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર,

વડોદરા રાજ્ય.

તથા

જગજીવનદાસ દયાળજી મોદી,

આસિસ્ટન્ટ માસ્ટર,

રેનિંગ કોલેજ-વડોદરા.

/ બીજી આવૃત્તિ

૧૦૮૩૮

૧૯૭૯

સુરત

સને ૧૯૨૩

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાયિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૦૮૩૮ ચર્ચાક

પુસ્તકનું નામ ગુજરાતના ઇતિહાસની વાતો

વિષય મે ૧૪:૮૪૧:૮૨૩૧૭-:૬૨૬૩

ગુજરાતના ઇતિહાસની વાતો.

(નવીન સંક્ષિપ્ત આવૃત્તિ)

તૈયાર કરનાર

છગનલાલ ઠાકોરદાસ મોદી, બી. એ.

રિટાયર્ડ એન્જ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર.

વડોદરા રાજ્ય.

તથા

જગજીવનદાસ દયાળજી મોદી.

આસિસ્ટન્ટ માસ્ટર.

ટ્રેનિંગ કોલેજ-વડોદરા.

બીજી આવૃત્તિ

સંવત ૧૯૭૯

સુસ્ત

સને ૧૯૨૩

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી ગ્રંથોપસંગ્રહ-સંગ્રહ
૧૯૮૮

સુરત બાલાજીરોડ ઉપર આવેલા ન્યુ સોદાગર પ્રેસમાં
ચુનીલાલ ભાઈદાસે છાપી.

પ્રસિદ્ધ કરનાર તથા વેચનાર
મેસર્સ કરસનદાસ નારણદાસ એન્ડ સન્સ, બુકસેલર્સ,
નાણાવટ, સુરત.

પ્રસ્તાવના.

વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી થઈ પડે તેવા ગુજરાતના ઇતિહાસની વાતોના એક પુસ્તકની આવશ્યકતા છે એવું અમને તેમજ અમારા કેટલાક સ્નેહીઓને લાગવાથી તે તૈયાર કરી સં. ૧૯૭૫માં પ્રકટ કરવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ વિદ્યાર્થી માટે અને તેટલી ટુંકાણમાં હકીકત લખાત્યહી હોવી જોઈએ એવી સૂચના થવાથી તે ધોરણ લક્ષ્યમાં રાખી આ નવીન સંક્ષિપ્ત આવૃત્તિ તૈયાર કરીને પ્રકટ કરવામાં આવે છે.

વસંત પંચમી,
સંવત ૧૯૭૯.

છગનલાલ ઠાકોરદાસ મોદી

અનુક્રમણિકા.

વિષય	પૃષ્ઠ.	વિષય	પૃષ્ઠ.
ગુજર જુમાંતાનું સ્વરૂપ		૧૭ ચામુંડરાજ વગેરે	૧૯
ભાગ ૧લો.		૧૮ ભીમદેવ પહેલો	૨૦
૧ આપણો ગુજરાત દેશ	૧	૧૯ સોમનાથ મહાદેવ	૨૧
૨ ગુજરાતની પ્રજા	૨	૨૦ દુર્ગુરાજ તથા વિમળશાહ	૨૨
૩ ગુજરાત નામ પાડવાનું કારણ	૩	૨૧ મૃળરાજ કુમાર	૨૩
૪ ગુજરાતના ઇતિહાસની સાંકળ	૩	૨૨ કરણરાજ	૨૪
ભાગ ૨જો-વલ્લભી વંશ		૨૩ મીનલદેવી	૨૫
૫ વલ્લભીપુર અને વલ્લભી રાજ્યો	૪	૨૪ સિદ્ધરાજ જયસિંહ	૨૬
૬ કાકુ રંક તથા વલ્લભીપુરનો નાશ	૫	૨૫ મીનલદેવીનો કારભાર	૨૭
ભાગ ૩જો-ચાવડા વંશ		૨૬ સિદ્ધરાજ અને રાહખેંગાર	૨૮
૭ ચાવડા રજપુતો	૬	૨૭ રાણકદેવી	૨૯
૮ જયશિખરી ચાવડો	૬	૨૮ સોમનાથનો જત્રા વેરો	૩૦
૯ રાણી રૂપસુંદરી	૯	માધ કુર્બો	૩૦
૧૦ શરો સુરપાળ	૧૦	૨૯ સિદ્ધરાજ અને ગામડીઆ	લોક ૩૧
૧૧ વનરાજ	૧૧	૩૦ જસમા ઝોડણ	૩૨
૧૨ „ (ચાણ)	૧૨	૩૧ જગદેવ પરમાર	૩૩
૧૩ ચાંપો વાણીઓ	૧૩	૩૨ દંડપતિ સળ્જન	૩૪
ભાગ ૪થો-સોલંકી વંશ		૩૩ કુમારપાળ	૩૫
૧૪ સોલંકી વંશની સ્થાપના	૧૪	૩૪ કુમારપાળ (ચાણ)	૩૭
૧૫ મૃળરાજ	૧૫	૩૫ હેમાચાર્ય	૩૯
૧૬ રુદ્રમાળ	૧૮	૩૬ કુમારપાળનાં ધર્મકૃત્યો	૪૦
		૩૭ ભીમદેવ ખીન્ને (ભોળાભીમ)	૪૧
		૩૮ દિલ્હીનો પૃથ્વીરાજચંદુઆણ	૪૧

ભાગ પંચો-વાઘેલા વંશ	૪૯ અહમદશાહ	૫૬
૩૯ વાઘેલા વંશની સ્થાપના	૪૩	૫૦ અમદાવાદ શહેર
૮૦ કવચપ્રસાદ	૪૩	૫૧ વાઘેલા અહારવટિયા-
૪૧ વીરધવળ	૪૪	વરહો જતો
૮૨ વસ્તુપાળ નેજપાળ	૪૫	૫૨ મહંમદ બેગડો
૮૩ ગોધરાનો ઘૂઘુલ	૪૭	૫૩ દિલ્હીના આદશાહોનો
૮૪ વીરમનું નોદ્રાન અને		અમલ
વિશળદેવ રાજા	૪૮	૬૨
૪૫ 'ડભોઈ મળતું' નેન તલાવ' ૫૦		
૪૬ કસ્ટુરબેસો તથા માધવપ્રધાન પર		
ભાગ ફડો-મુસલમાની		
રાજ્યકાળ		
૪૭ પાદશાહીની સ્થાપના	૫૪	૫૪ પેશ્વાની સત્તાનો અમલ
૮૮ મુજરાતના મુસલમાન		૫૫ ગાયકવાડ સરકાર
પાદશાહો	૫૫	૫૬ અંગ્રેજી અમલ
		પુરવણી
		૭૧

ગુર્જર ભૂમાતાનું સ્વરૂપ.

જય જય ગરવી ગુજરાત !

જય જય ગરવી ગુજરાત, દીપે અરુણ પરમાત.
ધ્વજ પ્રકાશશે ઝળઝળાળ કસુમ્બી, પ્રેમશૌર્ય અહમ્મી,
તું બણુવ બણુવ નિજ સન્તતિ સંકેતે પ્રેમભક્તિની રીત-
ઉઝી તુજ સુન્દર ગત, જય જય ગરવી ગુજરાત.—૧

ઉત્તરમાં અમ્મ્યા માત, પૂરવમાં કાળી માત.
છે દક્ષિણ દિશામાં કરન્ત રક્ષા, કુન્તેશ્વર મહાદેવ.
ને સોમનાથ ને દ્વારકેશ એ, પશ્ચિમ કેરા દેવ-
છે સહાયમાં સાક્ષાત, જય જય ગરવી ગુજરાત.—૨

નદી તાપી નર્મદા જોય, મહી ને બીજી પણ જોય.
વળી જોય સુભટના જીહ્વરમણુને, રત્નાગર સાગર.
પર્વત ઉપરથી વીર પૂર્વજો, દે આશિસ જયકર-
સમ્પે સોપે સકે જાત, જય જય ગરવી ગુજરાત.—૩

તે અન્હિલવાડના રહ્મ, તે સિદ્ધરાજ જયસિદ્ધ,
તે રહ્મથકી પણ અધિક સરસ રહ્મ થશે સત્વરે માત.
શુભ શકુન દીસે મધ્યાન્હ શોભશે, વીતી ગઈ છે રાત-
જન ધ્રુમે નર્મદા સાથ, જય જય ગરવી ગુજરાત.—૪

(સ્વ. કવિ નર્મદાશંકર લાલશંકર)

ગુજરાતના ઇતિહાસની વાતો.

ભાગ ૧ લો.

૧. આપણો ગુજરાત દેશ.

હિંદુસ્તાનના બગીચા સમાન ગણાતો સુંદર રસાળ પ્રદેશ ગુજરાત હિંદુસ્તાનના પશ્ચિમ ભાગમાં આવેલો છે. એનો વિસ્તાર ઉત્તરમાં કચ્છના રણથી આરવાડ સુધી; દક્ષિણમાં થાણા જિલ્લાની સરહદ લગી; પૂર્વે ખાનદેશ, માળવા, મેવાડ અને વિંધ્યાચળથી આપુ સુધી આવેલી પર્વતોની હાર સુધી; અને પશ્ચિમે અરબી સમુદ્રના કિનારા સુધી છે.

કુદરતી રચનાથી ગુજરાતનો પ્રદેશ ઘણો રમણીય અને સૌન્દર્ય છે. નાના મોટા ડુંગરાઓ, મોટી મોટી નદીઓ, વિવિધ વનસ્પતિથી છવાયેલાં વનો, મનમોહક મેદાનો અને હવા ખાવાનાં સ્થળો તથા પવિત્ર તીર્થો અને જળાશયોથી એ પ્રદેશ શણગારાયેલો છે. ઉત્તમ ઇતિનાં આખા, ફણસ, ફેળ, વગેરે સ્વાદિષ્ટ મેવાનાં ઝાડોથી ગુજરાતની વાડીઓ લચી રહેલી છે. એમાં કપાસની પેદાશ મુખ્ય છે અને ઘઉં. ડાંગર, જીર, બાજરી, વગેરે અનાજ પણ જથ્થાબંધ પાકે છે, તથા ડુંગરી પ્રદેશમાં ઉત્તમ ચાપણિઓ અને ઇમારતી લાકડાંની પેદાશ થાય છે. આંવો રણિઆમણો પ્રદેશ તે આપણો ગુજરાત છે.

રાજકીય ફેરફારો અને રાજ્યવ્યવસ્થાને લીધે ગુજરાતના ભાગો વારંવાર બદલાયા કરે છે; તોપણ કુદરતી રીતે એના મુખ્ય બે ભાગ પડી રહેલા છે; (૧) દ્વીપકલ્પનો પ્રદેશ અને (૨) ખંડસ્થ પ્રદેશ. કચ્છના અખાત અને અખાતના અખાતની વચ્ચે આવેલો કાઠિઆવાડનો પ્રદેશ તે દ્વીપકલ્પ છે. પણ ખંડસ્થ પ્રદેશનેજ ઘણાંબરા ગુજરાત નામથી ઓળખે છે. કાઠિઆવાડ તો દ્વીપકલ્પના એક ભાગનુંજ નામ છે; પરંતુ કાઠી ભોટાનું બળ વધવાથી આખા દ્વીપકલ્પનું નામ કાઠિઆવાડ પડ્યું.

હાલ રાજકીય દૃષ્ટિએ ગુજરાતના બે મુખ્ય ભાગ પડ્યા છે. (૧) ખાલસા ભાગ—એટલે અંગ્રેજ સરકારના મુલકના સુરત, ભરૂચ, અમદાવાદ, ખેડા અને પાંચમહાલ, એવા પાંચ જિલ્લા કરેલા છે તે; અને દેશી રાજ્યો—એમાં ગાયકવાડ સરકારનું મોટું રાજ્ય અને કાઠિયાવાડ તથા મહિકાંડા અને રૈવાકાંડાનાં નાનાં રાજ્યો છે.

૨. ગુજરાતની પ્રબળ.

જુદી જુદી બતિઓથી ગુજરાતની પ્રબળ બનેલી છે. વસ્તીનો મુખ્ય ભાગ હિંદુ છે, અને તે સિવાય મુસલમાન, પારસી, જૈન અને ખ્રિસ્તી છે. જે જે પ્રબળો ગુજરાતમાં રાજ્યસત્તાના ક્ષરણે, વેપાર રાજગારને માટે અને ભટકતી ભત તરીકે આવીને વસી અને ઘણો કાળ રહી તે પછી ગુજરાતની પ્રબળ તરીકે સ્થાયી વસવાટ કરીને રહી છે. હિંદુસ્તાનમાં અને તેમાં મુખ્યત્વે ગુજરાતમાં મુસલમાનોનું રાજ્ય થયા પછી મુસલમાન પ્રબળ ગુજરાતમાં વસી છે.

પૂર્વે હિંદુ પ્રબળની મૂળ ચાર વર્ણ હતા. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર: પરંતુ આજે તેમાંથી બ્રાહ્મણ, વાણીઆ, રજપુત, પાટીદાર, સોની, સુતાર, માળી, ધાંચી, મોચી, હબમ, કેળી, વગેરે ગુજરાતની ન્યાતો થઈ છે; એટલુંજ નહિ પણ તેમાં વળી પેટા જ્ઞાતિઓ અને જથ્થા થવાથી અસંખ્ય નાની ન્યાતો બંધાઈ છે. ધર્મના પણ અનેક મત પથો છે. આમ છે છતાં ગુજરાતની પ્રબળ શાંત, સુશીલ, સહનશીલ, ક્ષમાવાન, સંતોષી અને રાજનિષ્ઠ છે. વેપાર અને ખેતી એજ ગુજરાતનાં દ્રવ્યોત્પત્તિનાં મુખ્ય સાધનો છે. ગુજરાતનો ખેડુતવર્ગ મહેનતુ અને સંતોષી છે. ગુજરાતના વેપારીઓ બુદ્ધિશાળી અને સાહસિક છે, અને તેથી હિંદુસ્તાનમાં ગુજરાત વેપારી પ્રદેશ તરીકે લેખાય છે.

૩. ગુજરાત નામ પડવાનું કારણ.

ગુર્જર નામે જે પરદેશી પ્રજા દેશ જીતતી આવી અને કાયમનો વસવાટ કરીને દેશમાં રહી તેના નામ ઉપરથી દેશનું નામ ગુજરાત પડ્યું. ગુર્જરાએ જીતેલો દેશ તે ગુજરાત; અથવા ગુર્જરાએ દેશમાં કાયમનો વસવાટ કર્યા પછી ગુર્જરાબ્દ એટલે ગુર્જરાનો દેશ એમ કહેવાવા લાગ્યું, અને તે ઉપરથી પછી ગુજરાત નામ પડ્યું.

છઠ્ઠા અને સાતમાં સૈકામાં ગુજરાતના મુંબઈ મુખીના પ્રદેશમાં ગુર્જરાનાં જે સ્વતંત્ર રાજ્યો હતાં, અને તેથી ગુર્જરાની ધણી વસ્તી ગુજરાતમાં આવીને વસેલી હોવી ભેદાયે. હાલ પણ ગુર્જર વાણીઆ, ગુર્જર સોની, ગુર્જર કુંભાર, ગુર્જર સલાટ વગેરે ગુર્જર નામની ધણી ન્યાતો ગુજરાતમાં વસે છે. ગુજરાતના લેખિઆ અને કડવા પાટીદારો પણ અસલ ગુર્જરા હોવા ભેદાયે.

૪. ગુજરાતના ઇતિહાસની સાંકળ.

આપણો દેશ ગુજરાત છે, ગુજરાત હિંદુસ્તાનમાં આવેલું છે, અને હિંદુસ્તાનના ચક્રવર્તી રાજા અગ્રેજ સરકાર છે, તેથી ગુજરાતમાં પણ અગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય ગણાય છે; પરંતુ ગુજરાતના કેટલાક ભાગમાં શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારનું રાજ્ય છે, તેથી ગાયકવાડને પણ ગુજરાતના રાજા કહે છે. ગાયકવાડ પહેલાં ગુજરાત પેશ્વા સરકારના તાબામાં હતું, અને પેશ્વા સરકારે મોગલ આદશાહોના મુખાઓ પાસેથી તે લઈ લીધું હતું. મોગલ અમલ પહેલાં ગુજરાતમાં સ્વતંત્ર મુસલમાન આદશાહોનો અમલ હતો. તેમની રાજધાની અમદાવાદમાં હતી. અમદાવાદના આદશાહો પહેલાં ત્યાં વાઘેલા વંશના રજપુત રાજાઓનું રાજ્ય હતું. એ રાજાઓની રાજધાની પાટણમાં હતી. વાઘેલા વંશ

પહેલાં સોલંકી વંશના રજપુતો ત્યાં રાજ્ય કરતા હતા. એ વંશમાં સિદ્ધરાજ વગેરે નામાંકિત રાજાઓ થઈ ગયા છે. સોલંકી રજપુતો પહેલાં ચાવડા વંશના રજપુતો રાજ્ય કરતા હતા. તે વંશનો પહેલો રાજા વનરાજ બહુ બહાદુર થઈ ગયો છે. તેણે પોતાના બાપનું ગએલું રાજ્ય પાછું જીતી લીધું હતું. તેમના પહેલાં વડલભી રાજાઓનો અમલ હતો. તેમની રાજધાની વડલભીપુરમાં હતી. વડલભી રાજાઓની પહેલાં કેટલાએક વંશના રજપુત રાજાઓ થઈ ગયા છે. સૌથી જુનામાં જુનું પુરાણકાળમાં ચાદવોનું રાજ્ય ગુજરાતમાં હતું. એ વંશમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનો જન્મ થયો હતો. ચાદવોની રાજધાની કુઠિઆવાડમાં દરીઆ કાંઠે દ્વારકામાં હતી. એ એક મોટું તીર્થનું ક્ષેત્ર ગણાય છે.

ભાગ ૨ નો.-વલ્લભીવંશ.

૫. વલ્લભીપુર અને વલ્લભી રાજાઓ.

ભાવનગરથી થોડે છેટે ચમારડીના ડુંગરાઓની થડમાં પીલુડીનાં ઝાડનું એક જંગલ છે. એ જંગલમાં વલ્લભીપુરનાં ખંડેરો નજરે પડે છે. ચમારડીનાં ડુંગરા ઉપરથી નીકળી ઉનાળાના દિવસોમાં સ્વચ્છ જળપ્રવાહથી વાંકી ચુંકી ધીમી ધીમી વહેતી અને વરસાદના દિવસોમાં ભેસબંધ વહી દરીઆને મળવા જતી થેલારો નદી એ નગરના ખંડેરો આગળ વહે છે. હાલ એ ઠેકાણે વળા નામે ગામ વસેલું છે, ને તે વલ્લભી રાજાઓનાજ વંશને ગોહેલ વંશના રજપુત ઠાકોરની સત્તામાં છે. અહીંથી થોડે છેટે ઉત્તમ કારીગરીથી ભરેલાં જૈન દેવાલયોથી શોભી રહેલો શૈવજય પર્વત આવેલો છે.

ભગવાન રામચંદ્રના પુત્ર લાવે પંભયમાં લાહોર વસાવી ત્યાં રાજ્ય કર્યું. તેમના વંશમાં ૬૩મા પુરુષ કનકસેન થયા,

તે સન ૧૪૪માં વિરાટનગર જે હાલ ધોળકા કહેવાય છે ત્યાં આવીને વસ્યા. ત્યાંથી પછી કોઈ પરમાર કુળના રાજાનું રાજ્ય છૂટી લઈ વડનગર વસાવી ત્યાં તેણે પોતાની રાજધાની કરી. એ કનકસેનના વંશમાં વિજયસેન નામે એક પ્રતાપી રાજા થઈ ગયા હતા. એમણે વિજયપુર, વિદલ અને વઢ્ઢલી-નગર વસાવ્યાં હતાં, અને વઢ્ઢલીપુરમાં પોતાની રાજધાની કરી હતી (ઈ. સ. ૫૬૯). વિજયસેન પછી વઢ્ઢલી વંશની ગાદીએ ખીજા અનેક રાજાઓ થઈ ગયા, તેમાંના છેલ્લા એટલે માત્ર શિલાદિત્યના વખતમાં વઢ્ઢલીપુરનો નાશ થયો. શિવ એટલે સદ્ગુણ અને આદિત્ય એટલે સૂર્ય, એટલે સદ્ગુણનો સૂર્ય એવો એનો અર્થ થાય છે.

૬. કાકુ રંક તથા વઢ્ઢલીપુરનો નાશ.

મારવાડમાં પાલી નામે એક શહેર છે તેમાં કાકુ નામે વાણિયો રહેતો હતો. વખાનો માર્યો તે વઢ્ઢલીપુર આવી આહીરોનાં ઝુંપડાંમાં રહ્યો. એક ટંકનું ખાવાનું પણ તેને મળતું નહિ, તેથી લોકો તેને કાકુ રંક કહીને બોલાવતા. અહીં આવીને તેણે ઘીનો વેપાર કરવા માંડ્યો, તેમાં તે ઘણા પૈસા કમાયો અને મોટો કરોડપતિ શેઠ બન્યો.

કાકુની છોકરી એક વખત રત્નચંડિત સેનાની કાંસકીથી માથું આગળી હતી તે રાજાની કુંવરીના જોવામાં આવ્યું. તે કાંસકી લેવા કુંવરીએ રાજા આગળ હાંડ કરી ત્યારે રાજાએ કાકુ પાસે તે કાંસકી માંગી; પણ કાકુએ તે આપી નહિ. તેથી રાજાએ છેવટ કાકુ પાસેથી તે જખરદસ્તીથી ખુંચવી લીધી. આથી કાકુને બહુ ગુસ્સો ચઢ્યો. પછી તે મલેચ દેશમાં ગયો અને એક કરોડ રૂપીઆ લાંચ આપીને વઢ્ઢલીપુર પર ચઢાઈ લઈ આવ્યો; તેમાં શિલાદિત્ય મરાયો અને શહેર ભાંગ્યું.

ભાગ ૩ જો.-ચાવડાવંશ.

૭. ચાવડા રજપુતો.

ચાવડા રજપુતો એ સિંધ તરફથી આવેલી એક લઠાયક પ્રજા દેવપાટણ આગળ દરીઆ કિનારે પ્રથમ વસેલી. પ્રથમ એ દરીઆ કાંઠે ચાંચિયાનો અને ચોરીનો ધંધો કરતા તેથી લોકોમાં ચૌરા (સં. ચૌરાઃ) કહેવાતા. તેનું અપભ્રંશરૂપ ચવરા અને પછી ચાવડા થયું. યોગરાજના પુત્ર ક્ષેમરાજે પાટણ બંદરે આવેલાં કેટલાંક પરદેશી વેપારીનાં વહાણુ લૂટ્યાં હતાં, તે ઉપરથી યોગરાજે તેને ઠપકો આપ્યો હતો કે, “તેં આજ સુધી મારી કહેલી મહેનત ધૂળમાં નાખી. આપણા પૂર્વજો આવાં કામ કરતાં તેથી તેમને ચોર ગણીને લોક ધિક્કારતા. તેમનું આવું લાંછન મેં ધોઈ નાખવા માંડયું હતું તે તેં પાછું તાબું કર્યું.” આ ઉપરથી જણાય છે કે ચોરીનો ધંધો તેમને પ્રિય હતો તે ઉપરથી તેમનું નામ ચાવરા કે ચાવડા પડયું હશે. ચાવડા ઉપરથી થએલો જાવડા શબ્દ હજુ પણ વઢીયાર તરફ ચોરના અર્થમાં વપરાય છે.

વઢીયારનો નાશ થયા પછી ચાવડાઓ કેવળના રણ પાસે પંચાસરમાં આવીને વસ્યા, અને ત્યાં મોટું રાજ્ય સ્થાપ્યું.

૮. જયશિખરી ચાવડો.

આ ચાવડા વંશનો જયશિખરી નામે રજપુત રાજા ઇ. સ. ૬૯૬માં પંચાસરમાં રાજ્ય કરતો હતો. તે મહા બળવાન, તેજસ્વી અને યુદ્ધિમાન હતો. તેનો ભંડાર અખૂટ હતો અને તેની ફૈજ અગણિત અજીત યોદ્ધાઓથી બનેલી હતી. એની રાણી રૂપસુંદરી ઘણી રૂપાળી અને પાત્રતા તથા શૂરી ક્ષત્રાણી હતી. એનો સાળો સુરપાળ હતો તે એનો ખાસ મિત્ર અને માનીતો સરદાર હતો. જયશિખરી વેદધર્મ પાળ

નારો ધર્મિષ્ઠ રાજા હતો. એની રૈયત મુખી અને આબાદ હતી. રામરાજ્ય જેવું એનું રાજ્ય હતું અને તેથી દેશાંતરમાં એની કીર્તિ પસરી રહી હતી.

ગુજરાતમાં જયશિખરી રાજ્ય કરતો તે વખત દક્ષિણમાં કડ્યાણ કટક અથવા કડ્યાણી નગરમાં સોલંકી વંશનો ભુવડ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે મહા ગર્વિષ્ઠ હતો. ગુજરાતની રસાળ ભૂમિની અને રાજાની કીર્તિની વાતો સાંભળી તેણે ગુજરાત જીતવા લશ્કર મોકલેલું, પણ જયશિખરીના પરાક્રમથી ડરી એના સરદારો પાછા નાશી ગયેલા અને ભુવડ આગળ જીતું ખોલેલા કે, “અમે ગુજરાત દેશ જીતીને ત્યાંના રાજાને આપની તાબેદારી કબુલ કરાવી છે;” પરંતુ એવું બન્યું કે રાજા ભુવડ એક વખત સભા ભરીને ખેડો હતો તે વખત એક શંકર નામે જયશિખરીના દરબારનો રાજકવિ પોતાની વિદ્વત્તાના બળથી દેશ જીતતો જીતતો ત્યાં આવી ચઢ્યો. તેણે ભુવડનાં બહુ વખાણ કર્યાં. ભુવડે પ્રસન્ન થઈ તેને સારું ધનમાં આપ્યું, અને પૂછ્યું કે કયા રાજાનો તું રાજકવિ છે? તેના ઉત્તરમાં શંકર કવિએ જયશિખરીના રાજકવિ હોવાનું અભિમાન સાથે જણાવ્યું અને ગુર્જરભૂમિનાં ઘણાંજ વખાણ કર્યાં.

આ વાત સાંભળી ભુવડ ચમક્યો. તેણે બંધ્યું કે ગુજરાત જીત્યાની વાત મારા સરદારોએ કહી તે ખોટી છે. પછી તેણે પોતાના સોળે શૂરા સામંતોને એક મોટું લશ્કર આપીને ગુજરાત જીતવા મોકલ્યા. શંકર કવિએ પહેલેથીજ આ વાતની ખબર પોતાના રાજાને કહી હતી, તેથી લશ્કર ગુજરાતની હદમાં આવતાંજ જયશિખરી ઉત્સાહમાં આવી લડવાને તૈયાર થઈ ગયો; અને સુરપાળે સમયસૂચકતા વાપરી પોતાના શૂરા સિંપાઈઓને લઈ આગળ નીકળી પડી ભુવડના લશ્કરને ઘેરી

લીધું. વાઘ જેમ બકરાના ટોળા ઉપર તૂટી પડે તેમ તેના પર તે તૂટી પડ્યો. આથી આવેલું લશ્કર કંટ્યાણકટક પાછું ભાગી ગયું. પછી ભુવડ ખીન્નું બળવાન લશ્કર લઇને જાતે ચડ્યો અને પંચાસર આવ્યો. તેણે બાવન દિવસ સુધી શહેરને ઘેરા દાડ્યો. છેવટે એક બાબુનો કિલ્લો તૂટ્યો એટલે જય-શિખરી કેસરિયાં કરીને બહાર પડ્યો. જ્યારે એણે બાણ્ય કે આપણો જય થવાનો નથી ત્યારે પોતાના સાળા સુરપાળને બોલાવી કહ્યું કે, “હવે આપણો નાશ થશે અને નગર લૂટાશે માટે તારી બહેનને કોઈ સુરક્ષિત સ્થળે મૂકી આવ. એ ગર્ભવંતી છે તેથી એને જો પુત્ર થશે તો કોઈ દિવસ માફ વેર લેશે અને ગુજરાતનું રાજ્ય પાછું મેળવશે.” સુરપાળે આજ્ઞા લડાઈના અણીના વખતે છુટા પડવા પ્રથમ ના પાડી, પણ ઘણું સમજાવ્યાથી છેવટે તેમ કરવા કબુલ કર્યું, અને રાણી રૂપસુંદરી પાસે આવ્યો. રૂપસુંદરીએ પણ પ્રથમ જવાની ના કહી અને જો યુદ્ધમાં જયશિખરીનું મરણ થાય તો તેની પાછળ સતી થવાની ઇચ્છા જણાવી; પણ પોતે ગર્ભવંતી હોતી એટલે વખતે પુત્ર થાય તો ધણીનું નામ રાખે એમ બાણી સુરપાળ સાથે વનમાં ગઈ; અને ત્યાં એક ગુપ્ત સ્થળમાં રહી. ત્યાર પછી જયશિખરી મરણીયો થઈ રણમાં તૂટી પડ્યો. તેણે વિચાર્યું કે બકરાં કાપવા કરતાં વાઘનેજ મારવો, તેથી તે ભુવડના ઉપર ધસ્યો. તેના હાથ કપાઈ ગયા ત્યારે તેણે ભુવડની છાતીમાં એક લાત મારી તેને મૂર્ચ્છિત કર્યો. એટલામાં ભુવડના બે મદલોએ આવી પછવાડેથી તરવાર મારી તેનું માથું ઉડાવી નાંચ્યું. પછી ત્રણ દિવસ સુધી એકલું ધડ ઝુઝ્યું અને આખરે પડ્યું. ભુવડ મૂર્ચ્છામાંથી ઉઠ્યો ત્યારે તેણે જયશિખરીનાં વખાણ કર્યાં અને બોલ્યો કે, “ઓ ક્ષત્રિય

પુત્ર, તારાં માઆપને ધન્ય છે ! તું બહુ પરાક્રમી દેવનો અંશ છે. તારા મોતની જગ્યાએ હું ગુર્જરેશ્વર મહાદેવનું દહેરું અંધાવીશ.” એમ કહી જયશિખરીના શબને વારંવાર પ્રણામ કરી તે નગરમાં પેઠા. શહેરમાં ધમસાણ મચી રહ્યું. પાંચસે દાગીઓ હાથમાં તરવારો લઈને લશ્કર ઉપર ટુટી પડી. તેમણે ગામની બહાર ચાર ગાઉ સુધી લશ્કરને પાછું હાંકી કાઢ્યું, અને જયશિખરીની લાસને તે લઈ આવી. પછી ચિતા ખડકી જયશિખરીની ખીજ ચાર રાણીઓ તેની સાથે બળી મરીને સતી થઈ, તેમ ખીજ હજારો સ્ત્રીઓ બળી મરી. ગામ-લોક પણ મરતા હતા, પરંતુ ભુવડ પાછો ફાજ લઈ ગામમાં આવ્યો અને લોકને બળતા અટકાવ્યા. ગોરના છોકરાને હાથે જયશિખરીનું શ્રાદ્ધ કરાવ્યું, અને તેને જ્યાં ખાળ્યો ત્યાં ગુર્જરેશ્વર મહાદેવનું દેવાલય બંધાવ્યું. પછી ભુવડ ગુજરાતમાં પોતાના સરદારને મૂકીને પોતાને દેશ પાછો ગયો.

૬. રાણી રૂપસુંદરી.

રૂપસુંદરીને સુરપાળ વનમાં મૂકી ગયા પછી ત્યાં એક ભીલડી આવી ચડી. તેણે જોયું કે આ કોઈ મોટું માણસ છે. તેથી તેણે તેને કહ્યું કે “બહેન, આ વનમાં મારા ભેગાં તમે સુખેથી રહો. વનમાંથી ફળફૂલ કંદમૂળ તમારે માટે હું આણી આપીશ. અહીં કોઈ જાતનો ભય નથી.” આ ઉપરથી રૂપસુંદરી ત્યાં રહી. પછી તેને સંવત ૭૫૨ના વૈશાખ શુદ્ધ ૧૫ ને દિવસે સૂર્યોદય વેળાએ જગતનો સૂર્ય ઉગ્યો હોય તેવા પુત્રનો જન્મ થયો. તે દિવસે આકાશ નિર્મળ થયું અને સારા શુકન જણાવા લાગ્યા તેથી લોકોએ જાણ્યું કે કોઈ પ્રતાપી પુરુષનો જન્મ થયો છે. એક દિવસ રૂપસુંદરી ઝાડની ડાળીએ ઝેળી બાંધીને પુત્રને ઝોલા ખવડાવતી હતી, તે વખત

શીલગુણસુરી નામે એક યતિ ત્યાં આવી ચઢ્યા. ઈંદ્રાણી જેવી રૂપસુંદરી જોઈને તેમને લાગ્યું કે આ કોઈ સાધારણ માણસ નથી; તે ઉપરથી બધી બબર પૂછતાં માલમ પડ્યું કે ગુજરાતના મહારાજ જયશિખરીની એ રાણી છે, અને આ તેનો પુત્ર છે. પછી યતિ તેને પોતાને અપાસરે લઈ ગયા. ત્યાં જઈ જયશિખરી મરાયાની તેને બબર કરી અને દિલાસો આપી તેને શાંત કરી તથા પુત્રને ઉછેરીને મોટો કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો.

૧૦. શૂરો સુરપાળ.

સુરપાળ યુદ્ધકળામાં નિપુણ અને બહાદુર હતો. જ્યારે ભુવડે ગુજરાત ઉપર પહેલ વહેલું લશ્કર મોકલ્યું ત્યારે જયશિખરીના હુકમની વાટ જોયા વગરજ એ સામે હુમલો લઈ ગયો હતો; અને ભુવડના લશ્કરને એણે ઘેરી લીધું હતું. તેમાં ભુવડના સરદારોને તેણે હરાવ્યા હતા. એક સરદાર નાશી છુટ્યો હતો તે ભુવડને જઈને મળ્યો હતો. બીજી વખતની લડાઈમાં એને ફેડવાને ભુવડે બહુ પ્રયત્ન કર્યા હતા, પણ તે એકનિષ્ઠાથી જયશિખરીના પક્ષમાં રહી ઠેઠસુધી લડ્યો હતો.

પોતાની બહેનને વનમાં મૂકી સુરપાળ પાછો ફર્યો ત્યારે જયશિખરી મરાયાની એને બબર મળી. તે ઉપરથી રણમાં લડી પ્રાણત્યાગ કરવાનો એણે નિશ્ચય કર્યો હતો; પરંતુ પછી પોતાની બહેનનો અને ભાણેજ થાય તો તેનો બેલી કોણ, એ વિચારથી તે જંગલમાં ભરાઈ રહી ભુવડના રાજ્ય સામે બહારવટું કરવા લાગ્યો. રૂપસુંદરીને પુત્ર આવ્યાની એને બબર મળી ત્યારે તે તેને જઈ મળ્યો, ને વારંવાર તેની બબર લેવા લાગ્યો તથા ભાણેજને ઉછેરવામાં મદદ કરવા લાગ્યો.

૧૧. વનરાજ.

એનો જન્મ વનમાં થયેલો હોવાથી એનું નામ વનરાજ પડ્યું. વનરાજ એટલે વનનો રાજા-સિંહ. જ્યારે બહારવટાનાં સંકટો વડી શકે એવી ઉમ્મરનો એ થયો ત્યારે એનો મામા સુરપાળ એને પોતાની સાથે જંગલમાં તેડી ગયો. એ મૂળથીજ તેજસ્વી હતો, અને એનામાં રાજતેજ ઝળકતું હતું તેથી એને ઘણા સોબતીઓ આવી મળ્યા. એના મામા સુરપાળે એને યુદ્ધ કળાની કેળવણી આપી; અને ગુરુ શીલગુણસુરી પાસે સર્વ વિદ્યા શિખ્યો હતો, તેથી તે બધી વાતમાં બહુ પ્રવીણ બન્યો હતો. ચાંપો નામે એક બહાદુર વાણીઓ એનો સોબતી થયો હતો અને અણહીલ નામે ભરવાડ રસ્તા બતાવવામાં એને મદદગાર થઈ પડ્યો હતો. ગુજરાતનું રાજ્ય લેવાની હોંસ એને દિવસે દિવસે વધતી ગઈ. અત્યારથીજ બાણે મોટો મહારાજા હોય તેમ પોતાના સોબતીઓને તે મોટી મોટી પદવીઓ આપવા લાગ્યો અને રાજ્ય ચિહ્ન ધારણ કરવા લાગ્યો, તેથી એના સોબતીઓની એના ઉપર આસ્થા વધતી ગઈ. એવામાં એના મામા સુરપાળનું મરણ થયું, પણ એને લાયક મિત્રો આવી મળ્યા હતા તેથી એ ખોટ એને જણાઈ નહિ.

ભુવડે ગુજરાતની ઉપજ પોતાની દીકરી મીનગદેવીને આપી હતી અને તેના વતી કારભાર કરવા એક ચાવડા સરદારને નીમ્યો હતો, તે એવી મતલબથી કે ગુજરાતના ચાવડાઓ તોફાન કરીને પજવે નહિ; પરંતુ એની એ મતલબ સરી નહિ. એક વખત ભુવડનાં માણસો ગુજરાતમાંથી પુષ્કળ દ્રવ્ય અને સોરઠના બતવાન ઘોડા લઈને જતાં હતાં, તેમના ઉપર વનરાજે એકદમ હલ્લો કર્યો અને બધું પડાવી લીધું. આથી ભુવડ સાથે વેર તાણું થયું અને તેથી બચવાને એક વર્ષ સુધી તેને જંગલમાં સંતાઈ રહેવું પડ્યું. પણ ત્યાં રહીનેજ લશ્કર ભેગું કરી તેણે ગુજરાતનું રાજ્ય પાછું છતી લીધું.

૧૨. વનરાજ. (ચાલુ)

વનરાજને પોતાની સત્તા પૂર્ણ જમ્યા પછી રાજધાનીનું શહેર વસાવવાની ઇચ્છા થઈ. પોતાના જંગલના મિત્ર અણુહીલ ભરવાડને લઈને તે જમ્યા જોવા નીકળ્યો. સરસ્વતીને કિનારે

વનરાજ-(પાટણમાંની મુર્તિ ઉપરથી).

એક મેદાનમાં અણુ-હીલનો સલાહ લઈને પાટણ નામે નવું નગર વસાવી ત્યાં તેણે પોતાની રાજધાની કરી. ઈ. સ. ૭૪૬-સંવત ૮૦૨ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૨ ને દિવસે તેમાં પ્રથમ ગણપતિનું દહેરૂ બંધાવી તેમાં ગણપતિની સ્થાપના કરી, અને પોતાનો રાજ્યાભિષેક કરી રાજગાદી સ્થાપી. રાજ્યાભિષેક થયો ત્યારે તેણે શ્રીદેવી નામની વાણીયણ જેને પહેલાં બહેન કહીને બોલાવી હતી, તેની પાસે રાજ્યતિલક કરાવ્યું; અને ચાંપાને પ્રધાન નીમ્યો, તેમજ પોતાની

વૃષ્ઠ માતા અને ગુરુ શીલગુણસુરીને પણ પંચાસરથી પાટણ લાવીને રાખ્યાં. પંચાસરમાં જે મૂર્તિની તે પૂજા કરતા તે ત્યાં પધરાવી, જે હજી પણ પંચાસરા પારસનાથ કહેવાય છે. એ દહેરામાં વનરાજે પોતાની પણ એક મૂર્તિ કરાવીને પ્રદક્ષિણા કરવાની જગ્યામાં બેસાડેલી છે. વનરાજ ૫૦ વરસની ઉંમરે ગાદીએ બેઠો હતો અને ૬૦ વરસ રાજ્ય કરી ૧૧૦ વરસનું લાંબુ આયુષ્ય ભોગવી મરણ પામ્યો હતો.

વનરાજ પછી આવડા વંશમાં ચોગરાજ, ક્ષેમરાજ, ભુવડ, વેરીસિંહ, રતનાદિત્ય અને સામંતસિંહ એટલા રાજાઓ થઈ ગયા છે. ચોગરાજ સદ્ગુણી અને શૂરવીર હતો, પણ છેલ્લો રાજા સામંતસિંહ દારૂડીઓ અને અનીતિમાન હતો, તેથી તેના ભાણેજ મૂળરાજે તેને મારી નાખી તેનું રાજ્ય ખુંચી લીધું.

૧૩. ચાંપો વાણીઓ.

વનરાજ એક દિવસ જમવા બેઠો ત્યારે ઘરમાં ઘી ન હોવાથી તેની માએ લુખું ખાવાનું પીરસ્યું. વનરાજે ઘી માખ્યું ત્યારે માએ કહ્યું કે લાવી આપે તો મૂકું. તે ઉપરથી વનરાજ ભાણા ઉપરથી જમ્યા વગર ઉઠી ગયો, અને પોતાના બે સોળતીઓ સાથે કોઈ વેપારીને લૂટવા જંગલમાં ગયો. ત્યાં જાંબુશેઠ અથવા ચાંપો નામે એક વેપારી ધીનું કુટુંબ લઈને આવતો હતો તેને તેમણે રોક્યો. એ વાણીઓ પણ ધનુર્વિદ્યામાં કુશળ હતો તેથી કંઈ એકદમ ચોરને માલ આપી દે એવો નહોતો. પોતાને ચોરાએ રોક્યો જાણી તેણે શુસ્સો કરીને પોતાની પાસે પાંચ તીર હતાં તેમાંના બે ભાંગી નાખ્યાં અને કામઠું ચડાવીને સામો ઉભો. વનરાજે તેને બે તીર ભાંગી નાખવાનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું કે. તમે ત્રણ જણ છો

એટલે પાંચ તીરની જરૂર નથી; એક એક તીરથી એક એક જણને મારીશ, તેથી ત્રણ તીર બસ છે, મારેજ બે તીર સાંગી નાખ્યાં છે. પછી તે વાણીઆએ વનરાજને પૂછ્યું કે, તમે કોણ છો? એટલે વનરાજે કહ્યું કે હું મહારાજા જય-શિખરનો પુત્ર, ગુજરાતનું રાજ્ય પાછું મેળવવાની કામનાવાળો છું. વાણીઆએ કહ્યું કે મારા જેવો તમારી પાસે કોઈ વાણીઆ પ્રધાન નથી, નહિ તો આટલે કચારનુંએ રાજ્ય મેળવ્યું હોત. પછી વનરાજે તેને તેની નિશાન તાકવાની કળા બતાવવા કહ્યું, જે તેણે બતાવી તે બેઠને વનરાજે બહુ પ્રસન્ન થઈ તેને મિત્ર કહીને બોલાવી પોતાની પાસે રાખ્યો, અને વચન આપ્યું કે “હું રાજા થઈશ ત્યારે તને મુખ્ય પ્રધાન બનાવીશ.” તે પ્રમાણે રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યા પછી તેણે તેને પ્રધાન બનાવ્યો હતો. એ આપાએ પાછળથી પાવાગઢની તળેટીમાં આપાનેર વસાવ્યું હતું.

ભાગ ૪ થો-સોલંકી વંશ.

૧૪. સોલંકી વંશની સ્થાપના.

એવી વાત કહેવાય છે કે રાજ તથા બીજ નામે કુટ્યા-ણીના રાજા ભુવનાદિત્યના છોકરાઓ તીર્થયાત્રા કરવા સાધુને વેશે નીકળ્યા હતા, તે ફરતા ફરતા પાટણને પાદરે આવીને ઉતર્યા. ત્યાં પાટણના રાજા સામંતસિંહને ખાસદાર ઘોડીને પાણી પાવા લાવ્યો હશે, તે ઘોડી રાજ તથા બીજનો સાધુના જેવો વેશ બેઠને ચમકી, તેથી ખાસદારે તેને આબુક મારી. ઘોડી સગલાં હતી તેથી બીજ જે અશ્વવિદ્યામાં કુશળ હતો

તેણે ખાસદારને કહ્યું કે, “લલા આદમી ! અમસ્થી ઘોડીને શું કરવા મારી ! એના પેટમાં પંચકલ્યાણી વછેરો છે, તેની રાખી આંખ ચાલુક મારીને વિના કારણ ફોડી નાંખી.” આ વાત ખાસદારે જઈને સામંતસિંહને કહી એટલે તેને લાગ્યું કે એ કોઈ મહાત્મા હશે. આ ઉપરથી તે બીજ પાસે આવ્યો, ને તેને કહ્યું કે જો તમારું કહેવું ખરું પડશે તો મારું અર્ધું રાજ્ય તમને આપીશ, ને જો ખરું નહિ પડે તો તમારું સર્વસ્વ લૂટી લઈશ. પછી પંદર દિવસ સુધી રાજ તથા બીજ ત્યાં રહ્યા એટલે ઘોડીને વછેરો અવતર્યો તે બરાબર બીજના કહેવા પ્રમાણે પંચકલ્યાણી તથા રાખી આંખે કાણો હતો. આથી સામંતસિંહે પોતાની બહેન લીલાદેવીને તેને પરણાવવાનું કહ્યું; પણ બીજ એક આંખે કાણો હતો તેથી તેણે પોતાના ભાઈ રાજ સાથે પરણાવવા કહ્યું. તે પ્રમાણે સામંતસિંહે રાજ સાથે લીલાદેવીનાં લગ્ન કર્યાં. પછી ત્યાં એક વર્ષ તેઓ રહ્યાં તે દરમિયાન લીલાદેવીને પુત્ર અવતર્યો. તે મૂળ નક્ષત્રમાં અવતર્યો માટે તેનું નામ મૂળરાજ પાડ્યું. ત્યાંથી પછી તેઓ કુચ્છ ગયા ત્યાં કેટલોક વખત રહ્યા પછી કુચ્છના રાજા લાખા પુલાણી સાથે કંઈ ટટો થયો તેથી લાખાએ રાજને મારી નાખ્યો. આમ થવાથી તેઓ પાછા પાટણ આવ્યા. તે વખતે મૂળરાજ મોટો થએલો હતો, તેથી બીજે તેને કહ્યું કે, “તારા આપને તારા મામાએ અર્ધું રાજ્ય આપવાનું કહ્યું છે તે માગી લે.” તે પ્રમાણે તેણે માગ્યું એટલે સામંતસિંહે કહ્યું કે, “મેં લીંબુઉછાળ રાજ્ય આપવાનું કહ્યું છે તે પ્રમાણે આપું. મૂળરાજે તે કબુલ કર્યું” એટલે રાજ લીંબુ ઉછાળે ને તે નીચે પડે એટલી વાર તે રાજ્ય કરવા લાગ્યો. એટલા વખતમાં તે સરદારોને રાજ મોટી મોટી બક્ષીસો આપવા લાગ્યો તેથી

બધા સરદારો એના ઉપર રાજ થઈ ગયા. પછી એના કાકાએ એક યુક્તિ બતાવી તે પ્રમાણે તેણે ગરજણો * પાળી. તેમને તે માંસના કટકા નાખતો એટલે એની આસપાસ ભમ્યા કરતી. એક દિવસ એ લોહીવાળું કરીને લીંબુ લઈ ગયો અને ગાદીએ બેઠા પછી તે ઉછાળ્યું એટલે ગરજણો તે લઈને ઉડી ગઈ, ને તેથી તે ગાદીપરથી ઉડ્યો નહિ. પછી તેના મામાએ બ્યારે તેને ઉડવાનું કહ્યું ત્યારે તે સામે થયો ને બાલ્યો કે લીંબુ લોંચપર પડેલું બતાવો તો ઉડું. આથી મારંમારા થઈ તેમાં બધા સરદારો મૂળરાજના પક્ષમાં થઈ ગયા. પછી મામાને મારી તે ગાદીપર ચઢી બેઠો, અને કોઈ ગાદીનો દાવો કરે નહિ માટે મોસાળ પક્ષનાં બીજાં બધાં સગાંને મારી નાખ્યાં.

૧૫. મૂળરાજ.

મોસાળ પક્ષનાં સગાંનો નાશ કર્યાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવા તેણે પાછળથી ઘણાં દાન કર્યાં. ઉત્તરમાંથી વિદ્વાનો અને પવિત્ર ગ્રાહ્યણોને બોલાવી તેમને ઘણાં દાન આપ્યાં. આ ગ્રાહ્યણોને વસવાનં સિદ્ધપુર, સિહોર, તથા ખંભાત ગામ આપ્યાં. ઉત્તરમાંથી આવેલા આ ગ્રાહ્યણો ઐદિવ્ય કહેવાયા.

તે ગાદીએ બેઠા પછી પાડોશના રાજાઓએ તેનું રાજ્ય પડાવી લેવાનો વિચાર કર્યો. ઉત્તરેથી અજમેરનો રાજા મોટું લશ્કર લઈ શુજરાત ઉપર ચઢી આવ્યો, અને એ વખતેજ તેના ઉપર દક્ષિણના તેલંગણના રાજાએ સેનાપતિ આરપને લશ્કર લઈ મોકલ્યો.

મૂળરાજ સાંઢણીપર બેસી અજમેરના રાજાની છાવણીમાં પેસી એકદમ તેના તંબુમાં દાખલ થઈ ગયો, અને સકેત પ્રમાણે

* એક જાતનું પક્ષી; ગીધ.

તેના સામંતોએ આવી ચાર હજાર ઘોડેસવાર સાથે તંબુને ઘેરી લીધો. આ જોઈને અજમેરનો રાજા ગભરાઈને નાશી ગયો. તે પછી મૂળરાજ પોતાના સામંતો સાથે ખારપના લશ્કર ઉપર તૂટી પડ્યો, અને તેનો પરાજય કર્યો.

એમ કહેવાય છે કે એક વખત સોમનાથ મહાદેવે મૂળરાજને સ્વપ્નામાં કહ્યું કે, “સોરઠનો રાજા ગ્રાહરિપુ મારી જાત્રાએ આવનારાઓને રાક્ષસોની પેઠે ત્રાસ આપે છે, માટે તેનો નાશ કર. હું તને સહાય થઈશ.” આ સ્વપ્નાની વાત મૂળરાજે પોતાના પ્રધાનોને કહી ને તેમની સલાહ પૂછી. તેમણે પણ કહ્યું કે, “ગ્રાહરિપુ મહાંધ થઈને અધર્મથી વર્તે છે ને ધર્મનો નાશ કરે છે માટે તેને મળ કરવી.” આ ઉપરથી મૂળરાજ લશ્કર લઈ ચઢ્યો ને તેને હરાવ્યો.

ગ્રાહરિપુ તથા લાખાનો પરાજય કર્યા પછી મૂળરાજની સત્તા બરાબર જામી. ઘણા રાજાઓ તેને નમતા આવ્યા. લાટ દેશના રાજાએ એક હાથીની ભેટ મોકલી હતી. મૂળરાજે પોતાના કુંવર ચામુંડને પૂછ્યું કે આ હાથી કેવી જાતનો છે ? ચામુંડ હાથી પારખવાની વિદ્યામાં કુશળ હતો તેથી તેણે કહ્યું કે. “આ હાથી બહુ અપશુકનીઆળ છે. જેની પાસે એ હોય તેના એ નંદા કરે.” આ ઉપરથી મૂળરાજ લાટ દેશના રાજા ઉપર કેશ્વે ભરાયો ને પોતાના કુંવર ચામુંડ સાથે તેણે તેના ઉપર ચઢાઈ કરી. ચામુંડે લડાઈમાં લાટ દેશના રાજાને માર્યો, અને જીત કરી સ્વારી પાછી ફરી. પાછા આવતાં આગ્રા ઉપર અચળગઢના રાજાને પણ તેણે નમાવ્યો.

૧૬. રુદ્રમાળ.

પોતે કરેલાં પાપથી મુક્ત થવાને માટે એકાદ પવિત્ર
 સ્થળે બેસીને પાછલી અવસ્થામાં ઇશ્વરની ભક્તિ કરવાને માટે
 મૂળરાગે સિદ્ધપુરમાં સ્વસ્વતી નદીના કિનારા ઉપર મહાદેવનું
 જે બહુ મોટું દેવાલય બંધાવ્યું તેને રુદ્રમાળ અથવા રુદ્ર-

મહાલય કહે છે. રુદ્ર એટલે મહાદેવ અને મહાલય એટલે મોટું દેવળ. એ જ્યારે બંધાવ્યું ત્યારે તદ્દન પથ્થરનું, ઉચી કારીગીરીવાળું, સાત માળનું હતું. તેનો સભામંડપ અષ્ટકોણાકાર ચોકવાળો હતો, ને તેમાં રહેલા સ્તંભ કોતરણી કામના નમુના હતા. ગભારામાં રહેલી મૂર્તિના ઉપર શિખરબંધી હતી. તેના ઉપર બહુ ઉચે ધ્વજ ફરકતી હતી. હવેનાં પ્રાદેશો એમાં નિરંતર પાકપૂજા કરતા અને રોજ પ્રદક્ષિણન થયા કરતાં. અહીંયાં ઇ. સ. ૯૯૭ માં મરણ પામ્યો ત્યાં સુધી મૂળરાજ પ્રભુ ભજનમાં મગ્ન રહેતો. હાલમાં ફક્ત નિશાની તરીકે એવાર થાંભલા અને એક કમાન ઉભાં રહેલાં છે; તે પણ તેના મોટા કદથી રુદ્રમાળની અસલ મોટાઈની સાક્ષી પૂરે છે. કાળની શી ગતિ છે? કાળના ઝપાટા આગળ એક ભવ્ય ઇમારત પણ ખંડેર થઈ ગઈ છે?

૧૭. ચામુંડરાજ વગેરે.

મૂળરાજના મરણ પછી તેનો પુત્ર ચામુંડ ગાદીએ બેઠો. તે પરાક્રમી અને શૂરવીર પણ બહુ દુરાચારી હતો, તેથી તેની બહેને તેને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂકી તેના પુત્ર વલ્લભસેનને ગાદીએ બેસાડ્યો. એને વલ્લભસેન, દુર્લભસેન અને નાગરાજ એવા ત્રણ દીકરા હતા. વલ્લભસેન શીતળાના રોગથી મરણ પામ્યો તે પછી દુર્લભસેનને રાજ્ય મળ્યું.

દુર્લભરાજે રાજ્ય સારી રીતે ચલાવ્યું. તેણે ઘણા દુશ્મનોને જીત્યા, દહેરાં બંધાવ્યાં, અને ઘણાં ધર્મનાં ક્રમ કર્યાં.

દુર્લભરાજને પુત્ર નહોતો. તેના ભાઈ નાગરાજને પણ મોટી ઉંમરે એક પુત્ર થયો. આથી તેણે આખા શહેરમાં

મોટો ઉત્સવ કરાવ્યો. એ પુત્રનું નામ લીમ પાડ્યું. લીમ મોટો થયા પછી દુર્લભરાજ તથા નાગરાજ બંને બાઈઓ તેને રાજપાટ સોંપી આત્માના કડ્યાણને માટે એક તીર્થમાં જઈને રહ્યા.

૧૮. લીમદેવ. (પહેલો.)

લીમ મનનો ઉદાર, શરૂવીર, નીતિમાન અને રાજ્ય ચલાવવામાં હોશિયાર હતો. એના કાકાએ તથા બાપે એને રાજ્ય આપવા માંડ્યું તો પણ વિવેકથી એણે તે લેવાની ના કહી, અને જ્યારે તેમનો ઘણો આગ્રહ જોયો ત્યારે તે લીધું અને સારી રીતે ચલાવ્યું. માળવાના રાજા જોજ સાથે એને અણબનાવ ચાલતો હતો. સિંધ દેશના રાજા ઉપર સ્વારી કરીને એણે હરાવ્યો હતો; તથા એટલી અથવા યુદ્ધલખંડના રાજાને તેણે જીત્યો હતો. એના મંત્રી વિમળશાહે આણના રાજા દુંડુરાજને હરાવી આણ ઉપરનું એક શિખર મેળવ્યું હતું. લીમના વખતમાં ગીજનીનો સુલતાન મહંમદ કાઠીઆવાડમાં આવેલા સોમનાથ મહાદેવનું પ્રખ્યાત દેવળ તોડવા અને લૂટવા ચઢી આવ્યો હતો, તેની સાથે એણે ભારે લડાઈ કરી હતી. અજમેરના એહ્લાણ રાજા વિસળદેવ સાથે પણ લીમને લડાઈ થઈ હતી.

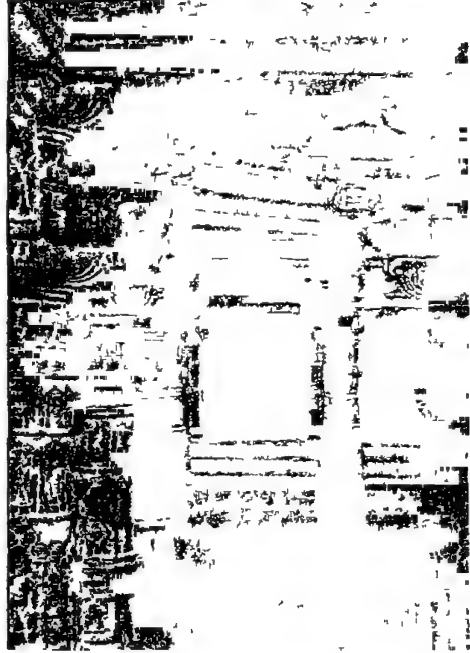
૧૯. સોમનાથ મહાદેવ.

હિંદુસ્તાનમાં બાર મોટાં જ્યોતિર્લિંગ ગણાય છે તેમાં સોમનાથનું પણ એક છે. કાઠીઆવાડની દક્ષિણે નાગરના લીલોછમ મુંદર પ્રદેશ છે તેમાં બેશવળનું નાનું બંદર છે. તેની પડોશમાં પ્રભાસપાટણ નામનું જીનું શહેર છે. આ શહેરમાં

સોમનાથ મહાદેવનું મોટું દેવળ છે. એ દેવળનો ઘણો ભાગ હાલ તો ખંડેર થઈ ગયેલો છે, અને તેના પથરના કકડા ઘણા ગાઉ સુધી વેરાયેલા પડ્યા છે; પણ મુસલમાનો આવ્યા ત્યારે તેનો દબદબો કંઈ ઓર પ્રકારનોજ હતો. એ દેવળ સમુદ્ર કિનારે હિંવાથો દરીઆની છાજો એના પાછલા ભાગ ઉપર અથડાયા કરતી હતી. દેવળનું ઉચું શિખર આકાશમાં ડોકીયાં કરતું હતું, અને તેના ઉપર સોનાના કળશ ઝગઝગાટ કરી રહ્યા હતા, તથા ભગવી ધ્વજ આકાશમાં ફરકી રહી હતી. દેવળની અંદર પદ્મચાંલલા મીસાથી જડી લીધેલા હતા. દેવળનો મૂર્તિવાળો ગભારાનો ભાગ અંધારા ઓરડામાં હતો, પણ તેમાં રત્નજડિત બુમ્બરે લટકાવેલાં હતાં, તેમાં જ્યારે દીવા સળગતા ત્યારે આખો ઓરડો ઝળાંઝળાં થઈ રહેતો. મહાદેવની મૂર્તિ ત્રણ હાથના ઘેરાવાની પાંચ હાથ ઉંચી હતી, અને તેના ઉપર સોનાની જળાધારીમાંથી પાણી ટપક્યાં કરતું હતું. એ મૂર્તિ એ હાથ તો જમીનની અંદર દાટેલી હતી. મૂર્તિની પાસેના મોટા ઘંટને ૨૦૦ મણ સોનાની સાંકળ ખાંધેલી હતી. એ સાંકળની સાથે ખીજ નાની નાની ઘંટડીઓનો સંબંધ હતો, તેથી જ્યારે સાંકળ હલાવવામાં આવતી ત્યારે ખધી ઘંટડીઓનો સામટો ઘેર થઈ રહેતો. કરોડો રૂપીઆ લોકો તરફથી અહીં ભેટમાં મળતા. કિમતીમાં કિમતી રત્નોનો સંગ્રહ આ દહેરાના ખજાનામાં હતો.

૨૦. દુંડુરાજ તથા વિમળશાહ.

આખુ ઉપર અચલેશ્વર ગઢ છે ત્યાંના પરમાર રાજાઓએ ગુજરાતના રાજાઓનું ઉપરીપાણું કબ્જા કર્યું હતું. પણ ભીમના વખતમાં ત્યાં દુંડુરાજ નામે રાજ થયો તે ગુજરાતના રાજાથી સ્વતંત્રપણે વતવા લાગ્યો, એટલુંજ નહિ પણ ભીમના દુશ્મન માળવાના રાજા ભોજ સાથે તેણે મિત્રતા બાંધી. આથી ભીમ ગુસ્સે થયો અને વિમળશાહ નામે પોતાના એક પ્રધાનને સેનાપતી નીમી આખુ ઉપર ચઢાઈ કરવા મોકલ્યો. વિમળશાહે દુંડુરાજને

દેવવાડાના એક દહેરાનો અંદરનો ભાગ. જીતીને તાબે કર્યો અને તેની પાસેથી આખુ ઉપરનું ચિત્ર કૂટનું શિખર દહેરાં બંધાવવા માગી લીધું. એ શિખરપર તેણે ઉત્તમ કારીગીરીવાળાં ઘણાં સુંદર નૈન દહેરાં બંધાવ્યાં, જે દેવવાડાના નામે આજે પણ પ્રખ્યાત છે. વિમળશાહે કુભારીયામાં પણ બીજાં સુંદર દહેરાં બંધાવ્યાં છે.

૨૧. મૂળરાજ કુમાર.

ભીમદેવને ક્ષેમરાજ, કરણ ને મૂળરાજ એ ત્રણ કુમાર હતા. તેમાં મૂળરાજ ઘોડે બેસવામાં બહુ હોશિયાર અને દયાળુ સ્વભાવનો હતો. એક વખત ગુજરાતમાં વરસાદ પડ્યો નહિ તેથી કશું અનાજ પાક્યું નહિ. આથી કેટલાંક ગામના ખેડુતોએ રાજની વસુલાત ભરવાની ના પાડી. આ ઉપરથી રાજનો મહેતો તેમના ઘરનો સરસામાન જપ્ત કરી ખેડુતોને સાથે લઈને દરબારમાં લાવ્યો. ખેડુતોને જ્યાં બેસાડ્યા હતા ત્યાં તેઓ આંખમાં આંસુ લાવી માંહોમાંહે દુઃખની વાતો કરતા હતા. મૂળરાજ ફરતો ફરતો ત્યાં આવ્યો. તેણે ખેડુતોને પૂછી તેમની હકીકત જાણી તો તેની આંખમાં પણ પાણી ભરાઈ આવ્યું. પછી ઘેર જઈ પોતાના બાપને બહુ સારી રીતે ઘોડો બેલાવી બતાવી રાજ કર્યા; અને જ્યારે બાપે કહ્યું કે, ‘જે જોઈએ તે માગ’, ત્યારે તેણે કહ્યું કે, ‘આ ખેડુતોની જે માલમતા ખુંચી આણી છે તે તેમને પાછી આપી દો અને તેમને છોડી મુકો. એ બિચારી આપણી રૈયતને શા માટે દુઃખ દો છો ?’ પુત્રની આવી દયાળુ વૃત્તિ જાણી ભીમની આંખમાં હર્ષનાં આંસુ આવ્યાં, અને ખેડુતોને તેમની માલમિલકત પાછી આપી છોડી મુક્યા. આથી ખેડુતો રાજ થતા થતા કુમારનાં વખાણ કરતા ઘેર ગયા અને કેટલાક તો રાજની નોકરીમાં રહી ગયા. ત્યાર પછી થોડા વખતમાં મૂળરાજ મરણ પામ્યો. આથી આખી પ્રજામાં બહુ દીલગીરી ફેલાઈ રહી. ખીજે વરસે વરસાદ વધારે થયો અને દેશમાં પુષ્કળ અનાજ પાક્યું ત્યારે ખેડુતો પાછલા વરસની પણ વસુલાત લઈને દરબારમાં ભરવા આવ્યા; પણ પોતાના કુંવરે દાણ માફ કરાવેલી હોવાથી રાજએ

લેવાની ના પાડી, પરંતુ ખેડુતોએ કહ્યું કે અમે, તો આખા વગર નહિ જઈએ. તે વખતના ખેડુતો પણ કેવા કઠરદાન અને રાજ્યલક્ષ્મી! છેવટે રાજાએ પંચ મારફતે તેનો નિકાલ કરાવ્યો. તેમાં એવો ઠરાવ થયો કે રાજાએ બધા પૈસા લેવા અને તેનાવડે મૂળરાજ કુમારના પુણ્ય અર્થે તેના નામનું ત્રિપુરુષ પ્રાસાદ નામનું દેવાલય બંધાવવું. એ પ્રમાણે તે રકમમાંથી દેવાલય બંધાવી તેના નિભાવને માટે રાજાએ કેટલીક ઉપજ કાઢી આપી.

૨૨. કરણરાજ.

રાજા ભીમદેવને કરણ નામે પુત્ર હતો. તે ભીમ પછી ગાદીએ બેઠો. કરણની માતાએ અણહીલવાડમાં એક મોટી પંચરની વાવ બંધાવી હતી તે હજુ પણ રાણીની વાવ કહેવાય છે; તે ખંડેર હાલતમાં છતાં હજુ બેવા લાયક છે. કરણનું રાજ્ય શાંતિમાં પસાર થયું છે. એના વખતમાં કોઈ મોટી લડાઈઓ થઈ નથી, પણ એણે મહેવાસી લૂટારા લોકોને વશ કરી દેશમાં શાંતિ વધારી હતી. એ વખતે ગુજરાતમાં ઝાઝી વસ્તી નહોતી; ઘણો ભાગ જંગલવાળો અને ઉજ્જડ હતો. જંગલમાં કોળી, ભીલ વગેરે જળરા લૂટારા રહેતા હતા. ધંધુકાનો કોળી રાજા અને અમદાવાદ પાસે હાલ અસાવળા ગામ છે, ત્યાંનો આશો ભીલ એ બન્ને લૂટારાના સરદાર હતા અને વસ્તીને ત્રાસ આપતા. કરણે તેમના ઉપર ચઢાઈઓ કરી તેમને હરાવ્યા. આશાવળ આગળ કરણને સારા શુકન થયા તેથી તેણે ત્યાં કોચરબ માતા અને જયવંતી દેવીનાં દહેશં બંધાવ્યાં, તથા કરણાવતી નામે નગર વસાવી પોતે ત્યાં રહેવાનું કહ્યું. કરણાવતી વસાવવાની બાબતમાં કહે છે કે, કરણ

રાજા નગર વસાવવાની જગ્યા જોવા નીકળ્યો, ત્યારે તેનો જે શિકારી કુતરો હતો તેની પાછળ સસલાં પડ્યાં, ને તેથી કુતરો નદીમાં પડીને નાહો. રાજાએ સસલા ઉપર પોતાની તરવાર મારી તે પાણીમાં વાગી જેથી તેનું પાનું ઓગળી ગયું. તે ઉપરથી ભોમીયાએ કહ્યું કે આ જગ્યાનું પાણી એવું છે કે લોહું પણ હજમ થઈ જાય, અને જગ્યા એવી બળવાન છે કે સસલાં કુતરાને હંકાવે. આ ઉપરથી કરણે ત્યાં શહેર વસાવ્યું ને તેનું નામ કરણાવતી પાડ્યું. આ ઉપરાંત કરણે કરણસાગર નામે તળાવ બંધાવ્યું હતું.

૨૩. મીનલદેવી.

રાજા કરણ એક વખત સભા ભરીને બેઠો હતો તે વખતે એક પરદેશી ચિતારો દરબારમાં આવ્યો. તેણે રાજાના મોં આગળ અનેક સ્ત્રીપુરુષોની સુંદર છબીઓ મૂકી. તેમાં એક છબી બહુજ સુંદર હતી તે જોઈને રાજા ઘણો ખુશી થયો અને ચિતારાને પૂછવા લાગ્યો કે આ કયા દેશનો રાજકન્યા છે. ચિતારાએ કહ્યું કે “દક્ષિણ દેશમાં ચંદ્રપુર નામે નગર છે, ત્યાંના રાજા જયકેશીની એ કન્યા છે. એના રૂપ આગળ દેવ કન્યાઓ પણ કંઈ હિસાબમાં નથી. ઘણા ઘણા રાજકુમારો એને વરવા આવે છે, પણ એ કોઈને પસંદ કરતી નથી. છેવટે ચિતારાઓ પાસે દેશ દેશના રાજાઓનાં ચિત્ર એની આગળ કાઢી બતાવ્યાં, તેમાં તેણે તમારી છબી જોઈને તમને પસંદ કર્યા છે, અને તમનેજ પરણવાનું પણ લઈને બેઠી છે. તેનાં માતપિતા પણ તમારી સાથે તેનાં લગ્ન કરવાને ખુશી છે; માટે તમે તેનું પાણિગ્રહણ કરો.” રાજાએ એ વાત કબુલ કરી તેથી મયણલદેવીને અણહીલપુર લાવવામાં આવી, ને ત્યાં કરણે તેની સાથે લગ્ન કર્યું. આ રાણીએ ગુજરાતને દીપાવનાર સિદ્ધરાજ કુમારને જન્મ આપ્યો હતો.

૨૪. સિદ્ધરાજ જયસિંહ.

રાજા કરણ મરણ પામ્યો ત્યારે સિદ્ધરાજ નાની ઉંમરનો હતો. તેથી રાજ્યનો સર્વ કારભાર તેની મા મયણદેવી અથવા મીનળદેવી ચલાવતી.

કરણના જીવતાં એક દિવસ રમતાં રમતાં સિદ્ધરાજ ગાદી ઉપર ચઢી બેઠો. કરણે જોષીઓને પૂછ્યું કે આ મુહૂર્ત કેવું છે ? જોષીઓએ ‘આ મુહૂર્તમાં જે રાજા ગાદી ઉપર બેસે તે ચક્રવર્તી થાય એવું ઉત્તમ મુહૂર્ત છે’ એમ કહ્યું, તે ઉપરથી કરણે તેજ વખતે સિદ્ધરાજનો રાજ્યાભિષેક કર્યો, અને પોતે તપ કરવા સરસ્વતીને કિનારે જઈને રહ્યો. સિદ્ધરાજ જ્યારે ગર્ભમાં હતો ત્યારે તેની મા મીનળદેવીનાં સમાધું આવ્યું કે જાણે તેના મોંમાં સિંહ પ્રવેશ કર્યો. તે ઉપરથી જ્યારે સિદ્ધરાજનો જન્મ થયો ત્યારે તેનું નામ જયસિંહ પાડ્યું.

સિદ્ધરાજ શૂરવીર અને સ્વભાવે ઉદાર તથા માયાળુ હતો, ધર્મ ઉપર એને ઘણી આસ્થા હતી, તેથી ઘણાં નવાણાં તથા દેવાલયો એણે બંધાવ્યાં છે. રાજ છુપા વેશે લોક ચર્ચા જોવા તે નીકળતો ને ઘણાંનાં દુઃખ ભાગતો. એ વિદ્યાનો શોખી હતો અને પોતાની સભામાં પંડિતોના વાદવિવાદ કરાવતો, તથા વિદ્વાનોને પુષ્કળ ધનમો આપતો. સિદ્ધરાજ, જયસિંહ નામથી પ્રખ્યાત થયેલો હતો. એણે વિજયયાત્રા કરીને ઘણાં દેશો જીતી તાબે કર્યા હતા. દક્ષિણમાં શમેશ્વર સુધી પગે ચાલીને એણે જાત્રા કરી હતી. આબુની પેલીમેર આલોદ અને પશ્ચિમમાં કચ્છ સુધી તેના રાજ્યનો વિસ્તાર હતો. સૌરાષ્ટ્ર અને આગવા તેના તાબામાં હતાં, અને દક્ષિણમાં કોલ્હાપુર સુધી તેની આજ્ઞા વર્તાતી હતી. કુનોજના રાજાઓ સાથે તેને લડાઈ

થઈ હતી અને તે વખત ગંગા નદીના જળમાં તેણે પોતાની લોહીથી ખરડાયલી તરવાર ધોઈ હતી. તેના રાજ્યની હદમાં તેણે કિલ્લાઓની હાર લગાડી દીધી હતી, અને તે કિલ્લાઓ સાધારણ નહિ પણ ઘણા મજબુત હતા. મોઢેરા, ઝીંઝુવાડા, ચાંપાનેર અને હોલોઈના કિલ્લાઓ ઉપર તેની ધબલો ફરકતી હતી. આખુ ઉપર અચલેશ્વરના કિલ્લેદારો તેના તાબામાં હતા. તે શરીરે પાતળો છતાં દેખાવડો ને ઘાટીલો હતો. કાંડા સુધી તેના હાથનાં ખ્ડોંચાં કાળાં હતાં. સિદ્ધરાજ નામનો સિંહ સંવત્સર ચાલુ થયો હતો તે ૧૫૦ વર્ષ ચાલ્યો હતો. ગુજરાતના રાજાઓમાં સિદ્ધરાજ સિંહ સમાન અને ગુજરાતના શણગારરૂપ હતો..

૨૫. મીનળદેવીનો કારભાર.

સિદ્ધરાજ લાયક ઉમ્મરનો થયો ત્યાં સુધી તેની મા મીનળદેવીએ રાજ્યના જુના પ્રધાનોની સલાહથી રાજકારભાર સારી રીતે ચલાવ્યો હતો. મીલનસર અથવા માનસર અને ધોળકાનું મલાવ તળાવ એ બે મોટાં તળાવો બંધાવ્યાં હતાં. મલાવ તળાવના સંબંધમાં એમ કહેવાય છે કે જે ઠેકાણે તળાવ બંધાવવાનું હતું તે ઠેકાણે તળાવના પૂર્વ ભાગમાં એક ગુણકાનું ઘર આવેલું હતું. તળાવનો સારો આકાર બનાવવામાં એ ઘર નડતું હતું; તેથી મીનળદેવીએ તે ગુણકા પાસેથી તે માગે એટલી રકમ આપવાની કરીને તે ઘર વેચાતું માગ્યું, પણ ગુણકાએ તે આપવાની ના પાડી. ખીબા લોકોએ તેને ઘણી સમજાવી. પરંતુ તેણે જણાવ્યું કે તળાવ બંધાવવાથી રાણીની જેટલી નામના થશે તેટલીજ મારી નામના ઘર આપવાની ના પાડવાથી થશે. પછી તેના ઉપર જીલમ ન ગુબરતાં મીનળદેવીએ ખાંચો

પાડીને તળાવ બંધાવ્યું અને ગુણકાનું ઘર કાયમ રાખ્યું. આથી મીનળદેવીની કીર્તિ ઉલટી વધી અને તેની વાહવાહ કહેવાવા લાગી. ત્યારથી લોકોમાં કહેવત ચાલુ થઈ છે કે, “ન્યાય જોવો હોય તો ધોળકાનું મલાવ તળાવ જુઓ.”

૨૬. સિદ્ધરાજ અને રાહ ખેંગાર.

જુનાગઢના રાજા રાહ નવઘણે ઉમેટાના રાજાને મારી નાખવાની, લોંચરાનો કોટ તોડી નાખવાની, પાટણનો દરવાજો તોડી પાડવાની, અને એક ભાટે મશ્કરી કરી હતી માટે તેના ગાલ ફાડી નાખવાની, એવી ચાર પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી, પણ મરતાં સુધી તેનાથી એકે પૂરી અમલમાં મૂકાઈ નહિ; તેથી મરતી વખત તેણે પોતાના ચાર છોકરાઓને બોલાવીને કહ્યું કે મારાં ચાર કામ કરવાનાં બાકી છે, તે કરવાની કોઈ કબુલત આપો તો મારો જીવ ગતે જાય. ત્રણ છોકરાઓએ એક એક કામ કરવાનું માથે લીધું. પણ સાથી નાનો છોકરો જે ખેંગાર હતો તેણે એકલાએ એ ચારે કામ કરવાનું વચન આપ્યું અને બાપના હાથમાં પાણી મૂક્યું, એટલે તેને જુનાગઢનું રાજ્ય સોંપીને નવઘણ મરણ પામ્યો. આ ખેંગાર મહા શૂરવીર અને સાહસિક હતો. ગાદીએ બેઠા પછી તુરત તેણે લોંચરે આવી તેનો કિલ્લો તોડી પાડ્યો તથા તેના રાજાને મારી નાખ્યો. ત્યાંથી ઉમેટે જઈ હંસરાજ મહીડાને કતલ કર્યો. પછી જ્યારે સિદ્ધરાજ માળવા ઉપર ચઢાઈ લઈ ગયો હતો ત્યારે તેણે પાટણ ઉપર ચઢી આવી પાટણની પૂર્વ બાજુનો દરવાજો તોડી પાડ્યો અને પાછા જતાં સિદ્ધરાજ સાથે વિવાહ કરેલી રાણક દેવીને હરી જઈને પરણ્યો. તેનાં બહાદુરી ભરેલાં કામથી તેનાં બાપની મશ્કરીની કવિતા કરનાર પેલા ભાટે તેનાં બહુ વખાણ

કર્યાં ને તેને માટે કવિતાઓ બનાવી તે ઉપરથી ખેંગારે તેને બોલાવી તેના મોંમાં એટલાં બધાં હીરા મોતી ભર્યાં કે પાસે બેઠેલા લોકોએ કહ્યું કે, ‘અરે એના ગાલ ફાટી ગયા !’ ત્યારે ખેંગારે કહ્યું કે, ‘ભાટના ગાલ તો એમજ ફડાય, કાંઈ કટારવતી ફડાય નહિ.’ આ પ્રમાણે તેના બાપને વચન આપ્યા પ્રમાણે ખેંગારે ચારે કામ પૂરાં કર્યાં.

સિદ્ધરાજ માગવેથી પાછો આવ્યો, ત્યાર પછી તેણે બુનાગઢ ઉપર ચઢાઈ કરી. બાર વરસ સુધી લડાઈ ચાલી પણ ખેંગાર છતાંયો નહિ. છેવટે ખેંગારના ભાણેભેએ ઢગો કર્યો અને સિદ્ધરાજના લશ્કરને શહેરમાં જવાનો માર્ગ કરી આપ્યો. ત્યારે કિલ્લો લેવાયો; આમ છતાં ખેંગાર બહુ બહાદુરીથી લડ્યો અને લડતાં લડતાં મરાયો તથા તેની રાણી રાણક દેવી તેની પાછળ સતી થઈ.

૨૭. રાણક દેવી.

સિંધ દેશના શેરપરા રાજાને ત્યાં એક કન્યા અવતરી. એના જન્માક્ષર જોઈને જોષીઓએ કહ્યું કે એ કન્યાને જે વરશે તેનું રાજ્ય મૂળમાંથી ઉખડી જશે. આ ઉપરથી રાજાએ તે કન્યાને જંગલમાં મૂકી દીધી. તે મળેવડી ગામના એક કુંભારના જોવામાં આવી. તેણે તેને ઘેર લઈ જઈને ઉછેરીને મોટી કરી. એ કન્યા તે રાણક દેવી. એ એવી રૂપાળી હતી કે દુનિયાની કોઈપણ સ્ત્રી તેની આગળ કંઈ હિસાબમાં નહિ. તે પદ્મભણીજ ગણાતી. એક વખત સિદ્ધરાજના ભાટો ત્યાં ફરતા ફરતા આવ્યા તેમણે એ કન્યાને જોઈ, અને સિદ્ધરાજ પાસે તેના રૂપનાં વખાણ કર્યાં. તેથી સિદ્ધરાજે તે કન્યાનું માગું કર્યું અને કુંભારે તે કપ્પલ રાખ્યું.

આ પછી થોડી મુદતે સિદ્ધરાજને ખબર પડી કે પોતાની સાથે વિવાહ કરેલી કન્યા જુનાગઢનો રાજા ખેંગાર પરણી ગયો. તેથી તે મોટું લશ્કર લઈને જુનાગઢ ઉપર ચઢ્યો ને કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો. બાર વરસ સુધી ઘેરો રહ્યો પણ કિલ્લો લેવાયો નહિ. છેવટે ખેંગારના ભાણેજો જેમને મામા સાથે અણબનાવ થયો હતો તેમણે કપટ કરીને દરવાજા ઉઘાડી આખ્યા, તેથી કિલ્લો સર થયો ને ખેંગાર લડતા મરાયો. રાણક દેવીને જીવતી પકડી લીધી, ને તેને પોતાની સાથે પરણવાનું કહ્યું, પણ તે તેણે માન્યું નહિ, ત્યારે તેના બે છોકરા હતા તેમને સિદ્ધરાજે તેની માના દેખતાં મારી નાંખ્યા. જીત કરીને પાછા જતાં તેણે તેને પોતાની સાથે લીધી અને પોતાની રાણી થવાને ઘણું સમજાવી તથા ધાક દેખાડી, પણ તે એકની બે થઈ નહિ. તેણે તો ખેંગારની પાછળ સતી થવાનું જણાવ્યું, તેથી તેને પાછી મોકલવામાં આવી. રસ્તે જતાં વઢવાણ આગળ તે સતી થઈ મરતી વખત તેણે સિદ્ધરાજને શાપ દીધો કે “તે મારા છોકરા મારી નાખ્યા છે માટે તને પુત્ર નહિ થાય.”

૨૮. સોમનાથનો જાત્રાવેરો માફ કર્યો.

સિદ્ધરાજની મા મીનજીદેવી એક વખત શુકલતીર્થની જાત્રાએ ગઈ હતી. ત્યાં પૂજારીઓએ તેને કહ્યું કે અહીં સોમનાથની જાત્રાએ આવનાર માણસો પાસેથી ભાલોદ ગામ આગળ રાજ્ય તરફથી જાત્રાવેરો લેવામાં આવે છે, તેથી ઘણાક ગરીબ જાત્રાળુને જાત્રા કર્યા વગર પાછા જવું પડે છે, માટે એ વેરો માફ થાય તો સાફ. આથી તે તુરત પાછી પાટણ ગઈ અને સિદ્ધરાજને ત્યાં તેડી લાવી, અને જાત્રાળુઓને પડતી બધી અડચણો તેણે સિદ્ધરાજને બતાવી. પછી કહ્યું કે મારા તરફ

જોતને ખરેખરું હેત હોય તો તું આ બત્રાવેરો માફ કરી લોકોને વગર હરકતે બત્રા કરવા જવા દે. સિદ્ધરાજે એ વેરાથી થતી ઉપજની તપાસ કરાવી તો તે ૭૨ લાખની માત્રમ પડી, છતાં સિદ્ધરાજે પોતાની માના વચનની ખાતર તે જગ્યાનો બત્રાવેરો માફ કર્યો.

૨૬. સિદ્ધરાજ અને ગામડીઆ લોક.

સિદ્ધરાજ માળવાની જીત કરીને આવ્યો ત્યાર પછી ઘણી વાર તે માળવે જતો હતો. એમ એક વખત જતાં પોતાનો એક રાત્રરથ તે સાથે લઈ જતો હતો. એ રથ એટલો મોટો હતો કે ત્યાંના પહાડી રસ્તામાં સાથે લઈ જવાય એમ નહોતું; તેથી રસ્તામાં વારાહી ગામ આવ્યું ત્યાં તેને પડતો મૂક્યો, અને ગામના લોકોને બોલાવીને તેમને તે સોંપીને કહ્યું કે, પાછા જતી વખત અમે આ રથ લેતા જઈશું, માટે ત્યાં સુધી નમે એને સાચવી રાખજો. એ રથ કોઈ એક માણસને નહિ પણ આખા ગામને સોંપ્યો હતો; તે મોટો હેવાથી કોઈના ઘરમાં રહે એમ નહોતું. તેમજ બહાર રાખી મૂકે તો વખતે કોઈ ચોરી બાય ત્યારે રાત્રને શું જવાબ દઈશું, એમ વિચારી લોકોએ તે રથના કકડા કર્યા અને પછી ઘર દીઠ એક એક કકડો સાચવી રાખવાને વહેંચી લીધો. પછી સિદ્ધરાજ પાછો વળતાં જ્યારે એ રથ લેવા તે ગામ આવ્યો, ત્યારે લોકોએ તેની આગળ અકબંધ સાચવી રાખેલા રથના કકડા લાવીને રજુ કર્યા. લોકોએ પોતાના ઉમદા રથના આમ લાંગીને કકડા કર્યા ને બોધ સિદ્ધરાજને ઘણો ગુસ્સો ચઢ્યો. પણ નિર્દોષ ભાવે મૂર્ખતાથી ગામડાના લોકોએ એ નુકસાન કર્યું છે એમ સમજી “વારાહીના બખુચક” એટલું કહીનેજ તેણે પોતાનો ગુસ્સો શાન્ત કર્યો.

એક પ્રસંગે ઉઝા ગામના પટેલીઆઓ રાજને તંબુએ મળવા આવ્યા. તે લોકો તો એક બીજાને ત્યાં જાય ત્યારે ગમે ત્યાં બેસી જાય છે, તેમ રાજની ગાદીની જોડે પાથરેલી મુંવાળી કીમતી બેડક ઉપર સિપાઈએ મના કર્યા છતાં ગમે તેમ બેસી ગયા, અને વળી રાજ કચેરીમાં આવ્યો તો પણ ઉઠ્યા નહિ. પછી સિદ્ધરાજે તેમને ઉઠાડતાં સિપાઈને અટકાવ્યો અને જેમ બેડા હતા તેમ બેસી રહેવા દીધા. સિદ્ધરાજની આ સાદાઈ જોઈ સૌ નવાઈ પામ્યા.

૩૦. જસમા ઓડણુ.

સિદ્ધરાજે પાટણમાં એક મોટું તળાવ બંધાવ્યું હતું. એ તળાવની પાળે ફરતી મહાદેવની હજાર ડેરીઓ હતી, તેથી એનું નામ સહસ્રલિંગ તળાવ પાડ્યું હતું. એમાં એક મુખ્ય દેવાલય હતું તેના ઘંટને સાંકળ બાંધી બધી ડેરીઓના ઘંટ સાથે તેનો સંબંધ જોડ્યો હતો, તેથી જ્યારે મુખ્ય દહેરાનો ઘંટ વગાડવામાં આવતો ત્યારે બધી ડેરીઓમાં સાથે ઘંટ વાગતા. એ દેવળોમાં પૂજા કરવાને સેંકડો બ્રાહ્મણોની યોજના કરી હતી. સાગરની માફક એ તળાવનું પાણી ભરેલું રહેતું અને રાજ તેમાં હવા ખાવા જતો. એ તળાવ ખોદાતું હતું ત્યારે તે ખોદવાને માટે માળવેથી ઘણા ઓડ બોલાવ્યા હતા. તેમાં જસમા નામે એક ઓડણુ તેના ધણી સાથે આવી હતી. એ બહુ રૂપાળી હતી તેથી તેને પરણવાની રાજને ઇચ્છા થઈ. રાજએ તેને પોતાની સ્ત્રી કરીને પટરાણી બનાવવાનું કહ્યું પણ તે વાત તેણે કબુલ કરી નહિ. રાજ રોજ તળાવ ઉપર આવીને બેસતો અને જસમાની સાથે વાતચીત કરતો; તેને તે ઘણી લાલચો આપતો, પણ જસમા સતી-પતિવ્રતા હતી તેથી તે રાજનું કહ્યું માનતી નહિ,

અને ઉલટું રાજને શિખામણના ઓલ કહેતી. જ્યારે તેણે કશી વાત ધ્યાન પર ન લીધી ત્યારે રાજાએ બળાત્કાર કરીને તેને કબજે લેવાનો વિચાર કર્યો. જસમાને એ વાતની ખબર પડી. એટલે રાતો રાત બધા ઓડો ત્યાંથી માળવા તરફ નાદા. સિદ્ધરાજ તેમની પાછળ પરચો અને ઓડોને પકડી પાડ્યા. ઓડો સામા થયા, લડ્યા અને કપાઈ મુવા. જસમા પણ સતી થઈ અને સિદ્ધરાજના હાથમાં આવી નહિ. મરતાં મરતાં તેણે સિદ્ધરાજને શાપ દીધો કે “જ તારા તળાવમાં પાણી રહેશે નહિ.”

૩૧. જગદેવ પરમાર.

ધારાનગરીના રાજા ઉદયાદિત્યને એ રાણીઓ હતી-વાઘેલી અને સોલંકી: વાઘેલી માનીતી હતી અને સોલંકીણી અણ-માનીતી હતી. બન્નેને એક એક છોકરો થયો હતો. માનીતીના છોકરાનું નામ રણુધવળ ને અણમાનીતીના છોકરાનું નામ જગદેવ. જગદેવ બહુ બહાદુર, શૂરો અને પરાક્રમી હતો; દેશ-દેશાવર તેથી તેની કીર્તિ ગાજી રહી હતી; અને રણુધવળમાં કશા માલ ન હતા; છતાં રણુધવળને રાજાએ રાજ્યનો માલીક ઠરાવ્યો હતો, તેથી તે વૈભવ ભોગવતો હતો. જગદેવની માને એક નાનું સરખું ગામ જીવાઈમાં આપ્યું હતું.

આવડા રાજા બીજે પોતાની કુંવરી વીરમતી જગદેવ સાથે પરણાવી હતી. એ મહા સતી અને શૂરવીર રજપુતાણી હતી. પછી જગદેવ બાપથી રીસાઈને કોઈ રાજા રજવાડામાં નોકરી રહેવા નીકળી પરચો. રસ્તે આવતાં સાસરેથી પોતાની સ્ત્રી વીરમતીને બેડે લીધી. તે વખતે પાટણમાં પરાક્રમી રાજા સિદ્ધરાજ રાજ્ય કરતો હતો, તેથી તેઓ પાટણ તરફ વળ્યાં. રસ્તામાં જંગલમાં વાઘ અને વાઘણ મળ્યાં. વાઘને જગદેવે માર્યો, પણ

વાઘણનું નિશાન છટકી ગયું તેથી તે વિકરાળ થઇને ઉપર ધસી આવી, તેને વીરમતીએ એકે અટકે પૂરી કરી. પાટણ આવ્યા પછી રાજા સિંધરાજે જગદેવની બહાદુરીને લીધે તેને રાજનો ૧૦૦૦ રૂપીઆ પગાર કરી આપી પોતાનો અંગરક્ષક નીમ્યો, ને તે નોકરી ખરી નિમકહલાલીથી તેણે બજાવી હતી. જગદેવના પ્રતાપેજ પોતે જીવતો રહેવા પામ્યો છે એવું મનમાં આવવાથી સિંધરાજે પોતાની દીકરીને જગદેવ સાથે પરણાવી ને તેને મોટી જાગીરા આપી.

વખત જતાં જગદેવની ખ્યાતિ ઘણી વધી તેથી સિંધરાજને તેની ઈર્ષા થવા લાગી. જગદેવે જાણ્યું કે સિંધરાજ આજવા ઉપર ચઢાઇ કરશે; અને તે વખતે હું તેનો નોકર હોવાથી મારાથી તેની સાથે લડાશે નહિ; તેથી તે સિંધરાજની નોકરી છોડીને પોતાને દેશ ચાલ્યો ગયો. તેના પિતા ઉદયાદિત્યે તેનાં પરાક્રમોથી પ્રસન્ન થઇ તેને ગાદી ઉપર બેસાડ્યો.

૩૨. દંડપતિ સંજ્ઞન.

વનરાજનો પ્રધાન ચાંપો નામે વાણીઓ હતો, તેના વંશનો સંજ્ઞન નામે પુરૂષ સિંધરાજના દરબારમાં દંડપતિના હોદ્દા ઉપર હતો. તેને સિંધરાજે સોરઠ જીત્યા પછી સોરઠનો મુખેદાર બનાવ્યો હતો. એ સંજ્ઞને સોરઠની ત્રણ વર્ષની ત્રણ કરોડ રૂપીઆ ઉપજ આવી તે ગીરનાર ઉપર નેમિનાથનું મુંદર અને ભવ્ય દેવાલય બંધાવવામાં સિંધરાજને પૂછ્યા વિનાજ ખરચી નાખી. ત્રણ વર્ષ પછી જ્યારે સિંધરાજ સોરઠ ગયો તે વખતે એ સંજ્જન તો શુભરી ગએલો હતો અને તેની જગ્યાએ તેનો પુત્ર પરશુરામ કામ કરતો હતો. તેને વિચાર થયો કે મારા બાપે રાજ્યની ત્રણ વર્ષની ઉપજ તો આ દેવળ બંધાવવામાં ખરચી

નાખી છે, તેથી રાજા હિસાબ માગશે ત્યારે શું જવાબ દઈશ! આ પરથી આસપાસનાં ગામોના શેડીઆઓને તેણે વાત કરી ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, રાજા પૈસા માગશે તો અમે આપીશું. પછી જ્યારે રાજાએ ત્રણ વર્ષનો હિસાબ માગ્યો ત્યારે તેને ગીરનાર ઉપર લઈ જઈ તે ભવ્ય દેવાલય બતાવીને કહ્યું કે, “મારા બાપે એ ઉપજ આપું સુંદર અને ભવ્ય દેવાલય આપના નામથી બંધાવવામાં ખર્ચી આપની કીર્તિ ચોતરફ ફેલાવી છે; તેની કિંમત એ ઉપજ કરતાં વધારે છે. હવે આપને એ દેવાલયો બંધાવવાનું પુણ્ય જોઈએ છીએ કે પૈસા જોઈએ છે! બે પૈસા જોઈતા હોય તો લાવી આપું.” રાજા દેવાલય જોઈને બહુ ખુશ થઈ ગયો, તેથી તેણે કહ્યું કે “મારે પૈસા નથી જોઈતા, પુણ્ય જોઈએ છે.” એમ કહીને તેનું કરેલું કામ બહાલ રાખી પરશુરામને, તેના પ્રમાણિકપણાથી રાજી થઈ, તેજ જગ્યા ઉપર કાયમ રાખી, સિદ્ધરાજ પાછો પાટણ આવ્યો.

૩૩. કુમારપાળ.

સિદ્ધરાજને પુત્ર નહોતો તેથી તેના પછી ગુજરાતની ગાદી તેના પિતરાઈ કુમારપાળને મળી. કુમારપાળની મા હલકા કુળની હતી તેથી પોતાના પછી કુમારપાળ ગાદીપર બેસે એ વાત સિદ્ધરાજને ગમતી નહોતી. એટલા માટે તેણે કુમારપાળને મારી નાખવાની તજવીજ કરી. પરંતુ કુમારપાળને તે વાતની ખબર પડી જવાથી તે છાનોમાનો નાશી છૂટ્યો, અને સાધુનો વેશ લઈને ફરતો ફર્યો. કેટલેક દિવસે તે પાટણ પાછો આવ્યો ને આદિનાથના અપાસરામાં ઉતર્યો. એ દિવસે સિદ્ધરાજના બાપ કર્ણરાજનું શ્રાધ્ધ હતું તેથી સિદ્ધરાજ બધા સાધુઓને બોલાવી તેમના પગ પખાળી તેમની સેવા કરતો હતો. બધા

સાધુઓ ભેગો કુમારપાળ પણ ત્યાં ગયો. તેના પગ પખાળતાં સિદ્ધરાજને બહુ કોમળ જણાયા, તથા ઉર્ધ્વરેખા વગેરે રાજ-ચિહ્ન તેના પગના તળીઆમાં માલમ પડ્યા; તે પરથી સિદ્ધરાજને વહેમ પડ્યો કે, આ કોઈ સાધુ નથી પણ રાજપુત્ર છે, ને તેથી તેના સામું બેઠું રહ્યો. આ ઉપરથી કુમારપાળ ચેતી ગયો કે સિદ્ધરાજે મને ઓળખ્યો, અને તેથી તે લાગ બેઠને છાનોમાનો પોતાના બાપને ગામ દેથળી નાશી ગયો. એ ગામ ફરણ રાજ્યે તેના દાદા દેવપ્રસાદને ઇનામમાં આપ્યું હતું. સિદ્ધરાજને વહેમ આવેલો કે એ કુમારપાળજ હશે, તેથી તેને પકડી લાવવાને તેની પાછળ તેણે માણસો છોડ્યા, અને તેઓ ગામમાં આવીને તેને પકડી પાડત; પણ એક કુંભારે વાસણ પકવવાના નિભામાં તેને સંતાડી દીધો. ત્યાંથી પછી તે લાગ બેઠને નાઠો. તે રસ્તામાં પકડાઈ જત પણ એક ખેડુતે ખેતરને વાડ કરવાના કાંટાના ઢગલામાં તેને સંતાડી દીધો તેથી બચી ગયો. તેને પકડવા આવનાર માણસો પગલાં બેતાં તે ખેતરમાં આવ્યા પણ કોઈ જણાયું નહિ. કાંટાનો ઢગલો પણ તેમણે ભાલા ખોસી તપાસી બેયો છતાં કંઈ પત્તા લાગ્યો નહિ, તેથી પકડનારા ચાડ્યા ગયા, એટલે કુમારપાળ ત્યાંથી નાઠો. આગળ જતાં એક ઝાડની છાયા નીચે થાક ખાવા બેઠો; ત્યાં એક ઉદર દરમાંથી સોનામહોરો એક પછી એક કહાડીને બહાર મૂકતો તેના બેવામાં આવ્યો. તે ઉદર મહોરો કાઢી રહ્યો એટલે કુમારપાળે તે બધી એકદમ જઈને લઈ લીધી. આમ ચમત્કારિક રીતે તેને વાટ ખરચી સાફ દ્રવ્ય મળ્યું તેથી તેણે શુકન થયા એમ બણ્યું. પછી ત્યાંથી આગળ ચાલતાં એક શ્રીમંત વાણીઆની સ્ત્રી પોતાને સાસરેથી પિયેર જતી જણાઈ.

તેની સાથે કેટલાંક માણસ તથા ગાડી ઘોડાં હતાં. તે બધાં રસ્તાની એક બાજુએ બપોર ગાળવા અને ખાવાનું ખાવા બેઠાં હતાં. તેમની પાસે જઈ કુમારપાળે પોતે ત્રણ દિવસનો ભૂખ્યો હોવાથી ખાવાનું માગ્યું. એ કોઈ સાફ માણસ છે એમ જાણી તે લોકોએ પોતાની પાસે બેસાડી તેને ખવડાવ્યું. એ બાઈને ઉપકાર માની કુમારપાળ આગળ ચાલ્યો તે કેટલેક દિવસે રખડતો રખડતો ખંભાત આવી પહોંચ્યો. ત્યાં ઉદયન મંત્રીને ઘેર ખાવા સાફ તે ગયો, પણ મંત્રી તે વખતે અપાસરામાં ગયા હતા તેથી કુમારપાળ પણ ત્યાં ગયો. અપાસરામાં હેમાચાર્ય અને ઉદયન સાથે બેઠા હતા. હેમાચાર્યે કુમારપાળને બોલ્યો કે, “ આવો ગુજરાત દેશના લવિષ્યના મહારાજા. ” કુમારપાળ આ વખતે ભીખારી જેવો હતો તેથી તેને હેમાચાર્યનું આ લવિષ્ય સત્ય લાગ્યું નહિ; પરંતુ હેમાચાર્યે એ વાતની ખાત્રી આપી ત્યારે કુમારપાળે વચન આપ્યું કે મને ગુજરાતનું રાજ્ય મળશે તો હું જૈન ધર્મ પાળીશ.

૩૪. કુમારપાળ.

કુમારપાળ ખંભાતમાં હતો તે વખતે સિદ્ધરાજના માણસો તેને શોધતા શોધતા આવેલા, પણ હેમાચાર્યે તેને ભોંયરામાં સંતાડી દીધો અને ઉપર ખજૂરીનાં પાંદડાં ઢાંકી દીધાં તેથી બધો અપાસરો શોધી વળ્યા છતાં કંઈ માલમ ન પડવાથી તે માણસો પાછાં ગયાં. પછી ઉદયન મંત્રીએ માણસો તથા પૈસા ટકાની કેટલીક મદદ આપી તે લઈને કુમારપાળ ઉજ્જન ગયો, અને ત્યાંથી પછી દક્ષિણમાં ગયો. ત્યાં એને સિદ્ધરાજના મરણના સમાચાર મળ્યા એટલે તે ઝટ પાટણ આવ્યો, અને પોતાના બનેલી કૃષ્ણદેવની મદદથી ગાદી પર બેઠો. એ રીતે

રખડી રવડીને ઘણું દુઃખ વેઠવા છતાં છેવટે સંવત ૧૧૯૯માં તે ગુજરાતના રાજ્યને માલિક થયો. રાજ્ય મળ્યા પછી સંકટના સમયમાં જેણે જેણે એના ઉપર ઉપકાર કરેલા તે બધાંને સંભારી સંભારીને તે સૈના ઉપકારનો બદલો વાળવાને તે ચૂક્યો નહોતો એવો તે ગુણી અને કૃતજ્ઞ હતો.

સિદ્ધરાજના મરણ પછી ગાદી ઉપર બેસાડવાને દરબારીઓએ ત્રણ કુવરોને તૈયાર કર્યા હતા. તેમાંના પહેલાને વેશ ઉપરથીજ દરબારીઓએ પસંદ કર્યો નહિ. પછી ખીબને બધાએ પૂછ્યું કે, તમે શી રીતે રાજ્ય ચલાવશો ? ત્યારે તેણે ઉત્તર આપ્યો કે જેમ તમે કહેશો તેમ ચલાવીશ. આ ઉપરથી દરબારીઓને લાગ્યું કે એનામાં કંઈ પાણી નથી; એવો રાજા ગુજરાતની ગાદીને શું શોભાવે ? તેથી તેને પણ નાપસંદ કર્યો. ત્યાર પછી કુમારપાળનો વારો આવ્યો. કુમારપાળને પણ બધાએ મળીને એજ સલાહ પૂછ્યો કે, તમે શી રીતે રાજ્ય ચલાવશો ? આ સાંભળતાં કુમારપાળની આંખો ચમકી ઉઠી, ને એકદમ ઘુંટણ ઉપર ઉભો થઈ ગયો, અને તરવાર મ્યાનમાંથી ખેંચી કાઢી બોલી ઉઠ્યો કે, “આ રીતે રાજ્ય ચલાવીશ.” આથી બધા દરબારીઓ રાજી થઈ ગયા અને ‘ધન્ય છે ધન્ય છે’ કહેવા લાગ્યા. પછી તેને પસંદ કરી સંવત ૧૧૯૯માં ગાદી પર બેસાડ્યો.

એણે કોંકણના રાજાને તાબે કર્યો હતો તથા સોરઠના રાજાને હરાવી માર્યો હતો. સપાદલક્ષ અથવા સાંભર (શાકંભરી)ના રાજા પાસેથી કુમારપાળે દેવસેવા વખતે ઓઢવાનું રેશમી વસ્ત્ર મંગાવ્યું હતું તે તેણે મોકલ્યું નહિ, તેથી ઉદયનના ત્રીજા પુત્ર આહુડને લશ્કર લઈ તેને સબ કરવા મોકલ્યો. તે સાંભર ગયો તે

વસે ગામમાં ૭૦૦ કન્યાઓનાં લગ્ન થતાં હતાં, તેમાં હર-
 ૧ ન આવે માટે તેણે રાત્રે ગામને ઘેરે ઘાટ્યો, અને પછી
 ૧૧ જે દિવસે સવારે લડાઈ કરી રાજાને મારી તેનો ખજાનો
 ઘી લીધો. પછી વસ્ત્રના બદલામાં તે ગામમાંથી ૭૦૦ વણકરો
 ૧૧વી પાટણમાં વસાવ્યા અને નવાં વસ્ત્રો તૈયાર કરાવ્યાં. આ
 ૧૧ હડ બહુ દાનેશ્વરી હોવાથી તેણે માગણીને પુષ્કળ ધન આપી
 ૧૧ ધું હતું, તેથી કુમારપાળે તેને ઠપકો આપ્યો; અને તેના
 ૧૧ થીના બદલામાં તેને “ રાજ ઘરઠું ” એટલે રાજાએને દર્શી
 ૧૧ ખનાર એવો ઇલકાળ આપ્યો.

૩૫ હેમાચાર્ય.

ધંધુકામાં આચિંગ નામે એક વાણીઓ રહેતો હતો. તેને એક
 ઠાકરો થયો તેનું નામ ચંંગદેવ પાડ્યું. દેવચંદ્રસુરી નામે એક જૈન
 ૧૧ ધુ તે ગામમાં આવ્યા હશે, ત્યારે ચંંગદેવ રમતાં રમતાં
 ૧૧ વચંદ્રની ગાદી ઉપર ચઢી બેઠો. તેની ચાલાકી અને તેના
 ૧૧ પાળતું તેજ જોઈને દેવચંદ્રને લાગ્યું કે આ છોકરો કોઈ
 ૧૧ માંકિત પુરૂષ થશે, તેથી તેની મા પાસેથી પોતાનો શિષ્ય
 ૧૧ નાવવાને તે છોકરો માગ્યો. માએ પ્રથમ તો ના કહી પણ પછી
 ૧૧ બી લોકોના સમજાવવાથી તેણે તે છોકરો સાધુને આપી દીધો.
 ૧૧ ને લઈને તે સાધુ કર્ણાવતી આવ્યા ગયા. આચિંગ ઘેર આવ્યો
 ૧૧ ચારે તેને ખબર પડી કે જૈરીએ છોકરો સાધુને આપી દીધો
 ૧૧ તે ઉપરથી પોતે છોકરાને જોયા વગર કંઈ અન્ન લેવું નહિ
 ૧૧ એવું પણ લીધું, અને ભૂખ્યો તરસ્યો સાધુની પાછળ કર્ણાવતી
 ૧૧ થયો. ત્યાં સાધુની પાસે જઈને પોતાનો છોકરો તેણે પાછો
 ૧૧ માગ્યો. આ વખતે ત્યાં દેવચંદ્ર પાસે ઉદયન મંત્રી બેઠો હતા
 ૧૧ તેમણે તેને ઘણું સમજાવ્યો, અને પુષ્કળ ધન આપ્યું, તથા

બીજા લોકોએ પણ સમજાવ્યો; તેથી છોકરાને સાધુને સોંપીને તે પાછો ગયો. પછી એ છોકરાને સાધુએ દીક્ષા આપી અને તેનું નામ સોમદેવચુરી પાડ્યું. ૨૦ વર્ષની ઉંમરમાં તો સોમદેવ ઘણી વિદ્યા ભણ્યો અને એક મહા સમર્થ વિદ્વાન થયો, તેથી તેને આચાર્યની પદવી આપી અને તેનું નામ હેમચંદ્ર એટલે સોનાના ચંદ્ર જેવો એવું પાડ્યું. પોતાની વિક્રતાથી સિદ્ધરાજના દરબારમાં તે માનીતો થઈ પડ્યો હતો, અને કુમારપાળ એને પોતાનો ગુરુ ગણતો હતો.

૩૬. કુમારપાળનાં ધર્મકૃત્યો.

પ્રભાસપાટણમાં સોમનાથ મહાદેવનું દેવાલય દરીયાનાં મોઢાંથી તૂટી ગયું હતું, તેનો જીર્ણોદ્ધાર હેમાચાર્યની સલાહથી કુમારપાળે કરાવ્યો. વળી તે કામ પૂરું થતાં સુધી હિંસા ન કરવાની અને બ્રહ્મચર્ય પાળવાની તેણે બાધા લીધી હતી. પોતાના રાજ્યમાં તેણે જીવહિંસા બંધ કરાવી હતી. કેઈ ધનવાન અપુત્ર મરણ પામે તો તેની મિલકત રાજ્યના બજારમાં લઈ લેવી એવો તે વખત રિવાજ હતો, તેથી એક ધનવાન શેઠ અપુત્ર મરણ પામ્યો તેની સ્ત્રી ઘણું રડતી હતી; તે જોઈને કુમારપાળે તેને અભયવચન આપ્યું તથા હવે પછી કેઈની પણ મિલકત લઈ લેવી નહિ એવો નિયમ કર્યો. વળી પોતાના ખાનગી ખર્ચને માટે રાજ્યના બજારમાંથી પૈસો લેવો નહિ, પણ પોતાની જાત મહેનતથી કમાઈને ખર્ચ કરવો, એવી તેણે બાધા લીધી હતી. મહાદેવનાં તથા જૈનનાં ઘણાં દેવાલયો એણે બંધાવેલાં છે. આવાં અનેક ધર્મકાર્યો એણે કરેલાં હતાં.

૩૭. ભીમદેવ બીભે (ભોળો ભીમ).

કુમારપાળ પછી તેનો ભત્રીજો અજયપાળ ગાદીએ બેઠો. તે શિવમાર્ગી હતો તેથી જૈન ધર્મનો તેણે અનાદર કર્યો. ત્રણ વર્ષ રાજ્ય કર્યા પછી એના એક દરવાને એના પેટમાં કટાર મારી એને મારી નાખ્યો. એના પછી એનો પુત્ર મૂળરાજ ગાદીએ બેઠો. તે ઘણો નાનો હતો તેથી લોકો તેને બાળ મૂળરાજ કહેતા. એ નાની ઉંમરનો હતો તેથી તેનો કાકો ભીમદેવ રાજકારભાર ચલાવતો. બાળ મૂળરાજ બે વર્ષમાંજ મરણ પામ્યા પછી ભીમ રાજ થયો. એ ઉતાવળીઓ અને ભોળો હતો તેથી લોકો તેને ભોળો ભીમ કહેતા. આયુના રાજ જોતસી પરમારને એક કુંવરી હતી તેનું માથું ભીમે કચું, પણ જોતસી પરમારે તે કુંવરીને અજમેરના રાજ સોમેશ્વર ચહુઆણ સાથે પરણાવી દીધી. જેથી ભીમને અને સોમેશ્વરને વેર બંધાયું. વળી ભીમદેવના કેટલાક પીત્રાઈઓ ભીમદેવથી રિસાઈ સોમેશ્વરને શરણે ગયા હતા તે ત્યાં મરાયા તેથી વેરમાં ઉમેરો થયો. આથી પ્રથમ ભીમે આયુના રાજ ઉપર ચઢી જઈ તેને મારી અજમેર ઉપર ચઢાઈ કરી સોમેશ્વરને માર્યો. એના વખતમાં ગીજનીનો શાહબુદ્દીન ઘોરી ગુજરાત ઉપર ચઢી આવ્યો હતો. ભીમ પ્રથમ હાર્યો, પણ તેના ગયા પછી ગાદી પર બેસી ગયો.

૩૮. દિલ્હીનો પૃથ્વીરાજ ચહુઆણ.

પૃથ્વીરાજ આ વખતે હિંદુસ્તાનમાં એક જખરો ચોરધો ગણાતો હતો. તે શબ્દવેધી હતો, એટલે આવતો શબ્દ સાંભળી તે તરફ બરાબર બાણ મારી શકતો હતો અને નિશાનને વિંધી નાખતો હતો. એની પાસે એના જેવાજ શૂરા સામતો હતા તે કોઈથી જીતી ન શકાય એવા જખરા હતા. શાહબુદ્દીન ઘોરીને

સાત વખત એણે હરાવ્યો હતો. સોમેશ્વર એનો આપ થતો હતો તેથી ન્યારે એણે પોતાના આપના મરણની વાત સાંભળી ત્યારે તેને પગથી માથા સુધી ઝાળ લાગી, અને આપની ઉત્તરક્રિયા કર્યા પછી ગુજરાત ઉપર ચઢાઈ કરી. આપનું વેર લીધા વગર પલંગપર સુવું નહિ અને પાઘડી પહેરવી નહિ એવી એણે બાધા લીધી હતી. પૃથ્વીરાજની ફોજ ગુજરાતની હદમાં આવીને દાખલ થઈ ત્યારે તેણે પોતાના ચંદ બારોટને મસાલ, નિસરણી, કોદાળી, જાળ, અંકુશ અને ત્રિશૂળ લઈને ભીમના દરબારમાં ખબર કહેવા મોકલ્યો, કે પૃથ્વીરાજ ચહુ-આણુ આપનું વેર લેવા ચઢી આવ્યો છે, માટે લડવા તૈયાર થા. ચંદ બારોટે સલામાં જઈ ભીમને સમાચાર કહ્યા ત્યારે ભીમે પૂછ્યું કે એ તો ઠીક, પણ આ વિચિત્ર વસ્તુઓ સાથે શી આણી છે ? ચંદે કહ્યું કે, “પૃથ્વીરાજે કહેવડાવ્યું છે કે જો તું અંધારામાં સંતાઈ જઈશ તો આ દીવો લઈને તને શોધી કાઢીશું; જો તું આકાશમાં ચઢી જઈશ તો નિસરણી ઉપર ચઢી તને ખેંચી લાવીશું; પાતાળમાં પેસી જઈશ તો કોદાળીથી ખોદી કાઢીશું અને સમુદ્રમાં સંતાઈ જઈશ તો જાળ નાંખી પકડી લઈશું; આ અંકુશથી તને વશ કરીશું અને ત્રિશૂળથી મારી નાખીશું. માટે દાંતે તરણાં લઈ શરણે આવો કે મરણ માગી લો.” આ સાંભળી ભીમ હસ્યો અને કહ્યું કે ભીમ જેવો ગુજરાતનો રાજા ભીમ કોઈનાથી ડરતો નથી. પછી બન્નેનાં લશ્કર સામસામા થયાં; જખડું યુદ્ધ ચાલ્યું; પણ આખરે પૃથ્વીરાજના હલ્લા આગળ ભીમના લશ્કરથી ટકી શક્યું નહિ ને ભીમની હાર થઈ. તેને રણમાંથી નાસી જવું પડ્યું અને જય મેળવી ગુજરાત લૂટી પૃથ્વીરાજ પાછો ફર્યો.

ભાગ પમે

વાઘેલા વંશ.

૩૯. વાઘેલા વંશની સ્થાપના.

ધ્રુવળપ્રસાદ નામના એક સોલંકી સરદારે ધ્રુવળપુર અથવા ધ્રુવળકા વસાવી ત્યાં પોતાની સત્તા જમાવી હતી. એ ધ્રુવળપ્રસાદનો પુત્ર અર્જુનરાજ તે કુમારપાળની માસીનો છોકરો થતો હતો. તેણે કુમારપાળની સારી સેવા બજાવી હતી, તથા ઘણી વાર કુમારપાળનું જીવ સાટે રક્ષણ કર્યું હતું, તેથી કુમારપાળે રાજ્ય થઈ તેને વાઘેલ ગામની બગીચ આપી હતી. એના વંશના રજપુતો વાઘેલા કહેવાયા. એના વંશને આગળ જતાં ગુજરાતના રાજા થઈ પડ્યા હતા. અર્જુનરાજનો પુત્ર લવણપ્રસાદ મોટો થયો ત્યારે તેણે ધ્રુવળકામાં રહીને ગુજરાત પર રાજસત્તા ચલાવી.

૪૦. લવણપ્રસાદ.

લોખા લીમના વખતમાં ગુજરાતના રાજાઓની સત્તા નરમ પડી ગઈ હતી. ઘણા સામંતો લીમદેવથી સ્વતંત્રપણે વર્તતા હતા અને મુલક પચાવી પડતા હતા. અર્જુનરાજનો પુત્ર લવણપ્રસાદ તે વખતે મહા બળીઓ હતો અને ધ્રુવળકાની આબુબાબુનો મુલક તેના તાબામાં હતો. તે લીમના પક્ષમાં હતો. તેને જોલાવીને લીમે કહ્યું કે, “તમારા બાપે મને ઘણી મદદ

કરી છે તેથી તમારે પણ કરવી જોઈએ. તેના બદલામાં હું તમારા પુત્ર વીરધવળને મારે યુવરાજ બનાવું છું.” આ પછી ભીમદેવે વીરધવળને યુવરાજ તરીકે સ્વીકાર્યો હતો.

લવણપ્રસાદના વખતમાં દક્ષિણમાંથી દેવગીરીનો રાજ ચઢી આવ્યો હતો, તેને લક્ષ્ય આગળ તેણે હુસંચ્યો હતો. આ લડાઈમાં વીરધવળે ઘણી બહાદુરી બતાવી હતી. તે ઘણી વખત ઘવાયો હતો છતાં લવણપ્રસાદે તેને બચાવી લીધો હતો. લવણપ્રસાદે મારવાડમાં આવેલા નોંદોલના રાજને પણ હરાવીને માર્યો હતો. એણે પ્રભાસપાટણના સોમનાથ મહાદેવને એક ગામ ધર્માદા આપ્યું હતું. રાજ્યમાંથી ગામની જગીરો ધનામમાં આપી શકે એટલી એની સત્તા હતી, તોપણ એણે પોતાને ગુજરાતનો રાજ કહેવડાવ્યો નથી. એણે પોતાની હૈયાતીમાંજ વીરધવળને રાજ્યનો કારભાર સોંપી દીધો હતો.

૪૧. વીરધવળ.

લવણપ્રસાદ અને વીરધવળ ધોળકામાં રહીને ગુજરાતનો રાજકારભાર ચલાવતા હતા. વીરધવળને વસ્તુપાળ અને તેજપાળ નામે બે વાણીયા ભાઈઓ મંત્રી મળ્યા હતા. તે બન્ને બહુ બુદ્ધિશાળી અને શૂરવીર હતા, તેથી તેમની મદદથી એણે પોતાનું રાજ્ય ઘણું વધાર્યું.

વીરધવળના મનની મોટાઈની એક વાત નોંધવા જેવી છે. એક દિવસ રાત્રે વીરધવળ પલંગમાં સૂતો હતો ને તેનો સેવક તેની પગચાંપી કરતો હતો. વીરધવળના પગની આંગળીએ હીરાની કીમતી વીંટી હતી તે જોઈને પેલા ચાકરની દાનત બગડી, તેથી તેણે તે કાઢી લીધી. તેણે વિચાર્યું કે રાજ ઉઘે છે એટલે કોણ જોવાનું છે! પણ રાજ તો અર્ધો ઉઘતો હતો

તેથી તેણે બધું તોપણ તે જાણ્યો નહિ. પછી બીજો દિવસે વીરધવળે પાછી એવીજ વીંટી મંગાવીને પહેરી લીધી. રાત્રે જ્યારે તેજ સેવક પાછો ચાકરી કરવા આવ્યો ત્યારે તેવીજ વીંટી પગે બેઠીને તે આલો બની ગયો. વીરધવળે તેને કહ્યું કે જોજે ભાઈ કાલની પેઠે આજે પણ વીંટી કાઢી ન લેતો. આથી તે ખુબ ગભરાયો. પણ વીરધવળે તેને ધીરજ આપી કહ્યું કે એમાં તારો દોષ નથી, તને પગાર બહુ થોડો મળે છે તેથી એવું કામ સૂજે. પણ હવેથી એમ ન કરતો, એમ કહીને તેને એક મોટી બગીર આપી.

લવણપ્રસાદ તથા વીરધવળે ભોળા ભીમદેવના સમયમાંજ આખો ગુજરાત, કાઠિઆવાડ અને કચ્છ છતીને તાબે કર્યા હતાં, છતાં તેઓએ અણહિલપુરના રાજ્યના માલિક થવાની ઇચ્છા કરી નહોતી. તેમણે ભીમદેવના સામંત રહેવાનું જ યોગ્ય ધાર્યું હતું. એક વખત વીરધવળને વસ્તુપાળે કહ્યું કે, આટલો બધો દેશ તમારી સત્તા નીચે આવી ગયો છે તો હવે તમે મહારાજનું પદ ધારણ કરો. ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, એ પદને લાયક અમે હજી કંઈ ભારે કામ કર્યાં નથી, તેથી અમારું “રાણા”નું પદ સાફ છે. આટલી બધી સત્તા જમાવ્યા છતાં તેઓ ધોળકાના “રાણા”જ કહેવાતા હતા.

૪૨. વસ્તુપાળ તેજપાળ

પાટણમાં આશારાજ નામે એક પોરવાડ વાણીઓ રહેતો હતો. એના બાપદાદા ગુજરાતના રાજાનું કારભાર કરતા હતા તેથી એ ગર્ભશ્રીમંત હતા. એક વખત હરિલદ્રસૂરી કથા કરતા હતા ત્યાં આશા શેડ કથા સાંભળવા બેઠા હતા. કુમારદેવી નામે વાણીએણ પણ ત્યાં કથા સાંભળવા બેઠી હતી. કથા કહેતા

સાધુ કુમારદેવી તરફ વારંવાર જોતા હતા, તેથી કથા પૂરી થઇને બધા લોક વેરાઈ ગયા, ત્યારે આશા શેઠે સૂરીને પૂછ્યું, કે એ સ્ત્રીમાં એવું શું હતું કે તમે તેના તરફ વારંવાર જોયા કરતા હતા. સૂરીએ જવાબ આપ્યો કે એના શરીર ઉપર એવા શુભ ચિહ્નો જણાય છે કે એને પેટે ધર્મધુરંધર અને મહા પરાક્રમી પુત્રો ઉત્પન્ન થાય. આ ઉપરથી આશા શેઠે તે સ્ત્રી સાથે લગ્ન કર્યું. એનાથી તેને ચાર પુત્રો—હુણિંગ, માલદેવ, વસ્તુપાળ ને તેજપાળ—થયા અને સાત પુત્રીઓ થઇ. એ ચારે પુત્રો બહુ પરાક્રમી નીકળ્યા હતા અને મંત્રીપદને પામ્યા હતા.

એક વખત વસ્તુપાળ અને તેજપાળ જાત્રા કરવા નીકળેલા તે ધોળકાને પાદરે મુકામ નાખીને પડ્યા હતા. પોતાના કુળ-ગૌર સોમેશ્વરદેવના કહેવાથી વીરધવળે તેમને માન સાથે ઝાલાવી પોતાના રાજ્યનું મંત્રીપદ આપ્યું. એ બંને ભાઈઓએ મંત્રીપદ સ્વીકારતી વખતે રાંબની પાસે એવી કળુલાત કરાવી લીધી હતી કે, “કોઈની ભલેરણીથી અમારા ઉપર તમારી કોઈ વખત ઇતરાજી થાય, અને અમોને દંડવામાં આવે, ત્યારે અમારી પાસે હાલ જે અમારી ૩ લાખની મિલકત છે તે લઈને અમને જવા દેવા.” વીરધવળે આ વાત કળુલ કરી તેથી તેઓ મંત્રીપદે કાયમ થયા. ત્યાર પછી વીરધવળે વસ્તુપાળને ધોળકા ને ખંભાતનો બંદોબસ્ત રાખવાનો અધિકાર સોંપ્યો, અને તેજપાળને પોતાનો મંત્રી નીમી લડાઈના કામે પોતાની સાથે રાખ્યો.

વસ્તુપાળ તેજપાળે ઘણાં ધર્મનાં કામ કરાવેલાં છે. એમની સમૃદ્ધિનો પાર નહોતો. એમની પાસે હબરો દાસ દાસીઓ, અને સેંકડો ઘોડાઓ હતાં, તથા મોટા મોટા હાથીઓ એમને

ઘેર જીવતા હતા. એમ કહેવાય છે કે, ત્રણ અખજ ચૌદ લાખ ને અશઠ હજાર રૂપીઆ એમણે ધર્માદામાં ખર્ચ્યા છે. આખુ ઉપર, ગિરનાર ઉપર, અને શેત્રુંજય ઉપર એમણે મુંદરમાં મુંદર દહેરાં બંધાવ્યાં છે. એના વિષે એવી કથા છે કે, વસ્તુપાળ તેજપાળ જ્યારે જાત્રાએ ગયા ત્યારે કુઠિઆવાડમાં આવતાં તેમને લૂટારાઓનો લય લાગ્યો, તેથી એક ઝાડ નીચે પોતાની ત્રણ લાખની મિલકત દાટવાનો વિચાર કર્યો. પરંતુ ખાડો ખોદતાં તો જમીનમાંથી ઉલટો સોનાની મહોરોનો ચરૂ નીકળ્યો; એટલે તેમને વિચાર આવ્યો કે આપણે તો જમીનમાં દાટવાનું કરીએ છીએ, પણ ભૂમિ માતાએ તો આપણને ઉલટું દ્રવ્ય આપ્યું, તો હવે શું કરવું ? ત્યારે વસ્તુપાળની સ્ત્રી અનુપમા દેવીએ કહ્યું કે હવે એને જમીનમાં નહિ પણ પર્વતની ટોચ પર એવી રીતે મૂકો કે લોકો દેખે પણ લઈ શકે નહિ. આ સલાહથી આખુ ઉપર એમણે દહેરાં બંધાવ્યાં. (ભુઓ વાત ૨૦મી)

૪૩ ગોધરાનો ઘૂઘુલ.

ગોધરાનો માંડલિક રાજા ઘૂઘુલ હતો. તે જાત્રાળુઓને હેરાન કરતો તથા માલ લઈ જનારા વણજારાઓને લૂટતો હતો. વીરધવળે તેને ઠપકો દેવડાવ્યો, પણ તે ન માનતાં ઉલટું તેણે એક ભાટની સાથે એક પહેરવાની સાડી અને આંખમાં આંખવાની મેંશની દાખડી વીરધવળની પાસે મોકલીને તેની મશકરી કરી. વીરધવળને આથી ઘણું કેદ ચઢ્યો, અને ભાટને વિદાય કરી દરબારમાં પાનનું ખીડું ફેરવ્યું કે ઘૂઘુલને જીતવાને કોણ ખીડું ઝડપે છે ? તેજપાળે એ ખીડું ઝડપી લીધું. પછી લશ્કર લઈને તેજપાળ ગોધરા ઉપર ચઢ્યો. ગોધરા થોડું છેદું રહ્યું ત્યારે ત્યાંજ પડાવ નાખી પોતાના માણસો મોકલી તેણે ગોધરાન

ભાગોળેથી ગાયો હંકાવી મંગાવી. ગાયો પાછી વાળવા ઘૂઘુલ લશ્કર લઇને પાછળ પડ્યો. તેઓ લડતાં લડતાં તેજપાળની છાવણી સુધી આવી પહોંચ્યા એટલે તેજપાળ એકદમ લશ્કર સાથે તેના ઉપર તુટી પડ્યો. ત્યાં ઘણી ભારે લડાઈ થઈ. છેવટે તેજપાળે ઘૂઘુલને જીવતો પકડી લીધો, અને ગોધરાનો મુલક જીતી લઈ તેના વંશના રજપુતને ગાદીએ બેસાડી ખંડીઓ બનાવ્યો. પછી ઘૂઘુલને લાકડાના પાંજરામાં પૂરી ધોળકે આણ્યો. ત્યાં દરબારમાં તેણે મોકલેલી સાડી તેને પહેરાવી તથા મેંશની દાખડી તેની કોટે બાંધી. આ અપમાન સહન ન થવાથી તે જીભ કરડીને મરણ પામ્યો.

૪૪. વીરમનું તોફાન અને વિશલદેવ રાજા.

વીરધવળને બે પુત્રો હતા. વિશલદેવ ને વિરમદેવ. વીરમદેવ મોટો હતો, પણ તોફાની અને અવિચારી હતો, તેથી વીરધવળની તેના પર પ્રીતિ નહોતી. ધોળકાના વૈષ્ણવોમાં એવો શિવાજ હતો કે મોટી અગિયારસને દિવસે એક ઝાડ નીચે પોતાની નજરમાં આવે તે વસ્તુનાં ૧૦૮ નંગ મૂકવાં અને તે ધર્માંદા કરી દેવાં. એક એકાદશીને દિવસે વીરમદેવે ૧૦૮ રૂપીઆ મૂક્યાં ત્યાર પછી એક વાણીઓ આવ્યો તેણે ૧૦૮ સાચાં મોતી મૂક્યાં. આથી વીરમને ગુસ્સો ચઢ્યો કે વાણીઓ મારા કરતાં ચઢી ગયો ? પછી તરવાર ખેંચીને તે તેને મારવા દોડ્યો. વાણીઓ નાહો તે વીરધવળના દરબારમાં જઈને ભરાઈ ગયો. વીરમ પણ તેની પાછળ દોડતો ગયો; આગળ વાણીઓ ને પાછળ વીરમ. બન્ને દરબારમાં પેઠા, તેથી દરબારમાં કેલાલ હલ થઈ રહ્યો. વીરધવળે એ વાત જાણી એટલે તેણે વીરમને અટકાવ્યો, અને ધમકાવીને કહ્યું, “અરે મૂર્ખ ઉદ્ધત છોકરા !

ખબરદાર બે વાણીઆને હાથ અડકાડયો તો. એણે તારા કરતાં વધારે મૂઠ્યું તેમાં તારૂં શું જતું રહ્યું! વાણીઆઓ તો મારી જંગમ મિલકત છે, માટે બા, તારૂં કાળું કર. આજથી મારા હરખારમાં આવીશ નહિ.” એમ કહીને તેને એક ગામ ગિરાસમાં આપ્યું ને ત્યાંજ રાખ્યો. એ રહેવા ગયો ત્યારથી તે ગામનું નામ વીરમગામ પડ્યું.

વીરમ ગયા પછી વીરધવળે રાજ્યનો વારસ વિશલદેવને બનાવ્યો. વિશલદેવ ડાહ્યા અને સમજી હોતો તેથી બધાને પ્રિય થઈ પડ્યો હતો. વસ્તુપાળ બાણતો હતો કે વીરમ તોફાની છે તેથી તે કોઈ વખત આકત લાવશે, ને તે માટે પહેલેથીજ તેણે શહેરનો સારો બંદોબસ્ત રાખ્યો હતો, અને મુદ્દાની જગ્યાઓ ઉપર લશ્કરી પહેરા મૂકી દીધા હતા. વીરધવળ માંદો પડ્યો ત્યારે તેને જોવાને બહાને વીરમદેવ પોતાના માણસોને લઈને આવ્યો અને પોતાના ઘરમાં રહ્યો. રાજાની સુલાકાત તેને થઈ નહિ. ત્રણ દિવસ મંદવાડ લોગવીને રાજા વીરધવળ મરણ પામ્યો, ત્યારે વીરમદેવ સજ્જ થઈને ગાદીએ બેસવા આવ્યો. પરંતુ વસ્તુપાળે તે પહેલાંજ વિશલદેવને ગાદીએ બેસાડી દીધો અને તેની આજુ ગામમાં ફેરવી દીધી. પછી વિશલદેવ તથા વસ્તુપાળ લશ્કર લઈને વીરમની સામા ગયા. લડાઈ થઈ તેમાં વીરમ હાર્યો ને પોતાને સાસરે જબલપુર નાસી ગયો. ત્યાં જઈને પોતાના સસરાની મદદ માગી. પણ વીશલદેવ અને વસ્તુપાળ તેની પાછળ પડેલા તે જબલપુર આવ્યા. જબલપુરના રાજાથી ગુજરાતના રાજાનો તાપ જેવોયો નહિ તેથી તેણે મદદ આપી નહિ અને ગુજરાતના લશ્કરે ઓચિંતો વીરમના ઉપર ધસારો કરી તેને મારી નાખ્યો.

૪૫. ‘હોઘોઈ મળતું તેન તલાવ.’

હોઘોઈની પાસે સાતેક માઈલ દૂર ચાંડોઢ જવાના રસ્તા ઉપર તેન નામે એક ગામ છે. તે ગામમાં એક મોટું પત્થરથી બાંધેલું સુંદર તળાવ છે, તેને તેન તળાવ કહે છે. એ તળાવ વિશલદેવની માની દાસી તેનાં અથવા તેલાં નામે હતી તેણે બંધાવેલું છે. વિશલદેવે હોઘોઈનો કિલ્લો જે કડીઆ પાસે બંધાવ્યો તે હીરા કડીઆ એક પ્રસિદ્ધ કારીગર હતો. એ હીરા કડીઆને તેલાંએ કહ્યું કે, હોઘોઈના કિલ્લા સાથે માડું નામ પછુ અમર રહે તેવું કંઈ થવું જોઈએ, અને તેને માટે તેણે ષોતાના નામથી તલાવ બંધાવવાની ઇચ્છા જણાવી એમ કહેવાય છે. આ ઉપરથી હોઘોઈનાં કિલ્લો બંધાવવાને જે પત્થરો આવતા તેમાંથી સારા સારા પત્થરો જ્યાં તલાવ બંધાવવાની જગ્યા ઠરાવી હતી ત્યાં તે મોકલી આપતો; અને તેનો તલાવ બાંધવાના કામમાં ઉપયોગ થતો. એક તરફ કિલ્લો બંધાવવા માંડ્યો અને બીજી તરફ ખાસ કારીગરો રોકીને તેણે તલાવ બંધાવવાનું કામ ચલાવ્યું. બન્ને સાથે પૂરાં થયાં; પરંતુ તલાવ પૂરું થતાં યુધ્ધી તે કોણુ બંધાવે છે અને શી રીતે બંધાય છે તેની કોઈને ખબર પડી નહિ. તલાવમાં વપરાતા પત્થરની ખોટ પૂરી કરવાને માટે હીરા કડીઆએ હોઘોઈના કોટની વચ્ચે ઇંટોના કકડા અને માટી ભરાવી અને આસપાસ સારાસારા પત્થર બેસડાવ્યા. હીરા કડીઆ ઉપર રાબનો ઘણો ખચ હતો, તેથી કોઈથી આ વાત રાબને કહી શકાતી નહિ. પરંતુ રાબની માને જ્યારે આ કપટની ખબર પડી ત્યારે તેણે રાબને એ વાત જણાવવાને એક યુક્તિ કરી. એક દિવસ જમણમાં રાબને માટે વેડમી બનાવી. વેડમી કોઈ દિવસ રાબએ ખાધેલી નહિ

તેથી તેણે પોતાની માને પૂછ્યું કે, “માતાજી, આ પદાર્થનું નામ શું!” માએ કહ્યું “એ તો તારો ક્ષોધનો કોટ”. આમ કહેવાનો અર્થ રાજ સમજી શક્યો નહિ તેથી તેણે ખુલાસો પૂછ્યો, ત્યારે માએ કહ્યું કે, જેમ આ વેડમીમાં બે તરફ ઘઉંના લોટની રોટલીનાં પડ છે, અને વચ્ચેમાં ગોળદાળનો માવો ભરેલો છે; તેમ તારા કોટમાં પણ બે તરફ દેખાઈતા પત્થરો ગોઠવેલા છે, અને વચ્ચે ધૂળ ને માટીજ ભરેલી છે. આ સાંભળીને રાજ બહુ વિસ્મય પામ્યો. તપાસ કરતાં તેને તે વાત ખરી લાગી. પછી આટલા બધા પત્થર આવ્યા છતાં આમ કરવાનું કારણ શું તેની તપાસ કરતાં જણાયું કે, એ રીતે બચાવેલા પત્થરનું તો મોટું તલાવ બંધાયું છે. તે બંધાવામાં હીરા કડીઆની લુચ્ચાઈ માલમ પડી, તેથી તેને કોટમાં ચણી લેવાનો રાજાએ હુકમ કર્યો; પરંતુ કારભારીઓએ સલાહ આપી કે એવો સારો કારીગર કોઈ દિવસ કામનો છે. તે ઉપરથી તેને હીરા ભાગોળના દરવાજા આગળના કોટમાં ચણ્યો ખરો, પણ ડોકીની ઉપરનો ભાગ ખુલ્લો રહેવા દીધો. છ મહીના સુધી તેની ઐરીએ તેને ફક્ત ઘી પાઈને જીવતો રાખ્યો. પછી એક દરવાજાની કમાન બેસાડવાની બાકી હતી. તે બેસાડવાને ઘણા કારીગર મથ્યા પણ કોઈથી તે બેઠી નહિ, ત્યારે છેવટે હીરા કડીઆને છ માસે બહાર કઢાવ્યો; પરંતુ કમાન બેસાડવાની યુક્તિ બતાવીને તરતજ બહારનો પવન લાગવાથી તે મરણ પામ્યો. જે દરવાજા આગળ એને ચણી લીધેલો તે ક્ષોધનો પૂર્વ તરફનો દરવાજો હીરા દરવાજો અને તે તરફની ભાગોળ હીરા ભાગોળ કહેવાય છે. એણે બંધાવેલું તલાવ ઘણું સુંદર લાગવાથી રાજાએ તે અખંડ રહેવા દીધું, અને દાસીના નામથી તેન તલાવ કહેવાય છે.

હોઘાઈના કિલ્લા ભેગું તલાવ બંધાયું, તેથી એ તરફ “હોઘાઈ મળતું તેન તલાવ” એવી કહેવત પડી ગઈ છે; અને તે એક કામની સાથે સાથે બીજું કામ વિશેષ પ્રયત્ન વગર કરી લેવાનું હોય ત્યારે વપરાય છે.

હોઘાઈનો કિલ્લો તથા તેન તલાવ બેવા લાયક છે.

૪૬. કરણુઘેલો તથા માધવ પ્રધાન.

વિશલદેવ પછી અર્જુનદેવ અને સારંગદેવ નામે રાજાઓ થયા છે. ગુજરાતનો છેલ્લો રજપુત રાજા કરણુઘેલો થયો હતો. એ શૂરો પણ અવિચારી, બુલ્લમી અને અનીતિમાન હતો. પોતાનાં કર્મથી એણે ગુજરાતનું રાજ્ય ખોયું, અને પોતે રખડી સ્વડીને મરણ પામ્યો.

માધવ નામે નાગર ગ્રાહ્યણ કરણુ વાઘેલાનો પ્રધાન હતો. માધવની સ્ત્રી ઘણી રૂપાળી હતી, તેથી એક દિવસ માધવ ગામ ગયો. હશે ત્યારે કરણુ તેને જળરજ્જીથી પકડી મંગાવીને પોતાના મહેલમાં પૂરી દીધી. એ વખતે માધવનો લાઈકેશવ રાજાના માણસોની સામે થયો ને લડતાં મરાયો, અને તેની સ્ત્રી સતી થઈ. માધવ આવ્યો ત્યારે ઘર ઉજ્જડ દીધું. પછી તેને બધી વાતની ખબર પડી ત્યારે તેના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. પરંતુ એ એકલો રાજાની સામે શું કરી શકે? તેથી તે બારોબાર દિલ્હી ગયો ને દિલ્હીના મુસલમાન બાદશાહને જઈને મળ્યો. એ વખતે દિલ્હીમાં ખીલજ વંશનો અલ્લાઉદ્દીન બાદશાહ રાજ્ય કરતો હતો. કરણુ ઉપર પોતાનું વેર વાળવાને માધવે તેને ગુજરાત ઉપર સ્વારી કરવાને સમજાવ્યો તથા ગુજરાત ઘણો ધનવાન મુલક છે તેથી યુષ્કળ લૂટ મળશે એવી લાલચ આપી. વળી પોતે ભોમીયા તરીકે બધા રસ્તા બતાવી દેવાનું વચન આપ્યું. અલક્ષ્યાન

નામના સરદારને જખડું લશ્કર આપીને અલ્લાઉદ્દીને માધવની સાથે ગુજરાત જીતવા મોકલ્યો. ગામડાં લૂટતું અને દેશ ઉભ્રજ કરતું મુસલમાનોનું લશ્કર ઓચિંતું ગુજરાતમાં ફરી વળ્યું. કર્ણ એશઆરામમાં પડેલો હોવાથી તેની સામા થવાની કશી તૈયારી કરી શક્યો નહિ. માધવે કપટથી શહેરના દરવાજા ઉઘડાવી નખાવ્યા. મુસલમાની લશ્કર શહેરમાં પેહું. કર્ણ જીવ લઈને પોતાની છોકરી દેવળદેવીને સાથે લઈને નાઠો. તે દક્ષિણમાં દેવગીરીના રાજા રામદેવને આસરે રહ્યો. તેની રાણી કમળાદેવી કેદ પકડાઈ તેને મુસલમાનોએ દિલ્લી મોકલી દીધી. ત્યાં બાદશાહે તેની સાથે લગ્ન કર્યું. કમળાદેવીએ પોતાની છોકરી કર્ણ પાસે હતી તેને તેડાવી લેવાનું બાદશાહને કહ્યું તે પરથી તેણે તેની શોધમાં લશ્કર મોકલ્યું. લશ્કર શોધતું શોધતું દેવગીરી તરફ આવ્યું. દેવગીરીના સવારો દેવળદેવીને લઈને જતા હતા તે પકડાઈ ગયા. મુસલમાનોની સાથે લડતાં તે મરાયા અને દેવળદેવી મુસલમાન સરદારના હાથમાં આવી, ને તેને દિલ્લી મોકલવામાં આવી. બાદશાહના શાહબંદાએ તેની સાથે લગ્ન કરીધું. કર્ણ પણ બાગલાણના ડુંગરમાં મુસલમાનોના સપાટામાં આવી ગયો અને એકલો પડી ગયા છતાં તે જીવસાથી લડીને મરણ પામ્યો. આ પ્રમાણે ગુજરાતના રજપુત રાજ્યની આખર આવી. અલ્લાઉદ્દીને ગુજરાત ખાલસા કર્યું અને પાટણમાં પોતાનો સુબો નીમ્યો. આ તોફાન અને લૂટફાટના સમયમાં ગુજરાતની તથા પાટણની વસ્તી વેરણ ખેરણ થઈ ગઈ, ને ગમે ત્યાં જઈને વસી. હાલની ગુજરાતની વાણીઆ બ્રાહ્મણની ન્યાતો તે વખતની બંધાયેલી છે.

મુસલમાની રાજ્ય કાળ.

૪૭. પાદશાહીની સ્થાપના.

કેરણુ ઘેલા જેવા નખળા રાજાની ખરાબ ચાલથી અને માધવ જેવા દેશદ્રોહી પ્રધાનથી ૧૩૦૪માં ગુજરાતના રજપુત રાજ્યને અંત આવ્યો, અને પ્રભમાં જુલમ, ત્રાસ, અને અધેરનું રાજ્ય પ્રવર્તી રહ્યું. અલ્લાઉદ્દીન ખીલજીએ ગુજરાત જીત્યા પછી ગુજરાતમાં રહીને રાજ્ય કરનાર કોઈ રાજા સ્થિર રહ્યો નહિ. દિલ્હીના પાદશાહો તરફથી ગુજરાત ઉપર અમલ ચલાવવાને સુબાઓ આવતા, પરંતુ તે તરતનું જીતાયલું હોવાથી લોકના મનમાં હજી સ્વતંત્રતાનો પવન ભરાયલો હતો, અને નાના ઠાકોરા તથા ગરાસીયાઓ મુસલમાન સત્તાની સામે થતા, તેથી વારંવાર બળવા થતા. આથી રૈયતમાં બહુ અશાંતિ રહેતી. વળી એ સુબાઓની બદલીઓ પણ વારંવાર થતી, ને કેટલાક તો થોડાક મહીનામાંજ બદલાઈ જતા. આથી કોઈનો અમલ જામતો નહિ. કેટલીક વાર નવા આવનાર સુબાઓની સામે જીનો સુબો થતો ને એમ લડાઈ ટંટા થયા કરતા. છેવટના ભાગમાં દિલ્હીના પાદશાહો નખળા થયા, તે તકનો લાભ લઈ ગુજરાતના મુસલમાન સુબાઓએ સ્વતંત્ર થવા પ્રયત્ન કર્યો.

ઈ. સ. ૧૩૯૧માં જફરખાન ગુજરાતનો સુબો થઈ આવ્યો. એણે ૧૪૦૩માં પોતાના દીકરા તાતારખાનને મહંમદશાહ નામ આપી ગુજરાતનો પાદશાહ બનાવ્યો ને તેના નામની દુવાઈ ફેરવી.

૪૮. ગુજરાતના મુસલમાન પાદશાહો.

મહંમદશાહ દિલ્હી જતાં રસ્તામાંજ માંદો પડ્યો ને મરણ પામ્યો. પછી જફરખાને પોતાના ભાઈને ગાદીએ બેસવાનું કહ્યું, પણ તેણે ના પાડ્યાથી પોતેજ મુજફરશાહ નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો. ઇ. સ. ૧૪૦૭.

આ પછી બીજે વર્ષે આશાવળની આસપાસના ભીલ કોળી લોકોએ બંડ કર્યું તે સમાવવા તેણે પોતાના પૌત્ર અહમદશાહને મોકલ્યો; પણ તેણે તો પાટણની બહાર પડાવ નાંખી વિદ્વાનોને બોલાવીને પૂછ્યું કે, માણસે પોતાના બાપને મારી નાંખ્યાનું વેર શી રીતે લેવું. તેના જવાબમાં તેઓએ કહ્યું કે, તે માણસને મારી નાંખવો. આ ઉપરથી અહમદશાહે પાટણમાં પાછા આવી મુજફરશાહને ઝેરનો પ્યાલો પીવા આપ્યો. મુજફરશાહે તેને કહ્યું કે, ‘દીકરા, શા માટે ઉતાવળ કરે છે? છેવટે રાજ્ય તારૂંજ છે.’ છતાં તેણે માન્યું નહિ, તેથી પોતે પ્યાલો પી ગયો, ને મરતાં મરતાં કહ્યું કે, જેણે તને આવી સલાહ આપી તેને મારી નાંખજે, કદી દારૂ પીશ નહિ, અને નેકીથી ચાલજે. આ વાતને માટે એમ કહેવાય છે કે, તાતારખાને રાજ્ય લેવાના લોકથી મુજફરને કેદમાં નાંખ્યો હતો, ને પછી પોતે દિલ્હી જતો હતો તે વખતે મુજફરના કોઈ મળતીયાએ તેને રસ્તામાં મારી નાંખેલો, તે ઉપરથી અહમદે તેનું વેર લીધું. ઝેર દીધા પછી અહમદ એટલો પસ્તાયો કે પછી કોઈ દિવસ તે હસ્યો નથી.

૪૯. અહમદશાહ.

અહમદશાહ ગાદીએ બેઠો તે વખતે એની ઉંમર ૨૧ વર્ષની હતી. આ વખતે વડોદરાના સુબેદારે બંડ કર્યું. પણ અહમદશાહે તેમની પાછળ પડી તેને ચકડી લીધો, અને પોતાની પાસે તેડાવી મંગાવી માફી આપી. બીજે વર્ષે વળી તેણે ઇડરના રાજા સાથે મળી બળવો ઉઠાવ્યો, ને તેમાં પણ બીજા કેટલાક મળ્યા. આખરે અહમદશાહે તેમને હરાવ્યા. વળી કેટલાક સરદારોએ એકઠા મળી બળવો કરવાનો વિચાર કર્યો, ને માળવાના મુલતાનને ગુજરાત ઉપર ચઢી આવવા ઉશ્કેર્યો. તે બળવો પણ અહમદશાહે બેસાડી દીધો અને માળવા પર ચઢાઈ કરી તે લૂટ્યું. આ ઉપરાંત જુનાગઢ ઉપર ચઢાઈ કરી ત્યાંના રાજાને તેણે હરાવ્યો તથા સિદ્ધપુર ઉપર ચઢાઈ કરી ત્યાંના હિંદુ દેવળને ઠેકાણે મસ્જીદ ચણાવી. ચાંપાનેર, નાંદોદ અને આલાવાડના રાજાઓને પણ એણે વશ કર્યા હતા, અને દક્ષિણમાં ઠેક મુંબઈ, સાદિ, માહિમ અને કોંકણ સુધીનો પ્રદેશ એણે જીત્યો હતો. માહિમના રાજાએ પોતાની દીકરી એને આપી હતી. એણે રાજ્યનો સારો બંદોબસ્ત કર્યો હતો, પોતાના રાજ્યમાં ઘણા કિલ્લા બંધાવ્યા હતા અને દુરમનોના કિલ્લા તોડી પાડ્યા હતા. એણે અમદાવાદ શહેર પોતાના નામથી વસાવી ત્યાં સારી સારી ઇમારતો બંધાવી હતી. અહમદશાહ પછી અહમદશાહ, કુતુબશાહ અને દાઉદશાહ થયા હતા.

૫૦ અમદાવાદ શહેર.

આ શહેર અહમદશાહ બાદશાહે વસાવ્યું હતું, માટે એનું નામ અમદાવાદ પડ્યું છે. એ શહેર સાબરમતી નદીના કાંઠા ઉપર આવેલું છે. એને ફરતો કોટ છે, અને તેમાં ભદ્ર નામે એક મંદિર છે. ભુમ્મી-મંદિર, શાહ-આલમનો રોજ, કાકરિયું તળાવ, ત્રણ દરવાજા, બાદશાહ તથા બેગમના રોજ, સરખેજનો રોજ વગેરે એમાં જોવા લાયક છે.

અમદાવાદમાં હાલ સુતર કાંતવાના અને કાપડ વણવાનાં ઘણાં કારખાનાં (મીલો) ચાલે છે, ને તેથી તે વેપારનું મુખ્ય મથક થઈ પડ્યું છે. તેમજ તે બી. બી. એન્ડ સી. આઈ. રેલ્વેનું* મોટું સ્ટેશન તથા બીજી શાખા રેલ્વેઓનું જંકશન હોવાથી દિવસે દિવસે એનો વેપાર તથા વસ્તી વધતાં જાય છે.

હાલ જ્યાં અમદાવાદ છે ત્યાં પહેલાં આશાવળ નામે નાનું ગામડું હતું અને આશો ભીલ નામે એક જંગલી-ભીલ રાજા ત્યાં રહેતો હતો. આસપાસ ઘણે દૂર સુધી ઘાડું જંગલ હતું, તેમાં જતા આવતા લોકોને લૂટવાનો તે ધંધો કરતો હતો. અહમદશાહ તથા તેનો બાપ મહમદશાહ ઘણુંબધું આશાવળ-માંજ રહેતા; પરંતુ છેવટે અહમદશાહને એ જગ્યા નદીને કાંઠે આવેલી હોવાથી પસંદ પડી, અને ત્યાંનાં હવા પાણી સારાં લાગવાથી તેણે ત્યાંજ શહેર વસાવી પોતાની રાજધાની કરી. આ શહેર અહમદે આબાદ કર્યું માટે અહમદાબાદ. એ શબ્દ ઉપરથી હાલ તે અમદાવાદ કહેવાય છે.

---

* (બી: બોમ્બે-મુંબઈ; બી: બરોડા-વડોદરા; એન્ડ: અને; સી. આઈ: સેન્ટ્રલ ઇન્ડિયા-મધ્ય હિંદુસ્તાન).

અમદાવાદ વસાવ્યા સંબંધી એવી વાત ચાલે છે કે પાદશાહ એક વખત એ ઠેકાણે શિકારે આવ્યો હતો, ત્યારે એની સાથેના શિકારી કુતરા ઉપર એક સસલો ધસી આવ્યો. તે ઉપરથી પાદશાહે બળયું કે જ્યાં સસલાં કુતરાને મારવાને આવે તે જગ્યા કોઈ અલૌકિક હોવી જોઈએ. પછી પોતે વિચાર્યું કે અહીં રહેનારાં માણસો પણ આવાંજ બહાદુર થાય ખરાં, માટે અહીંજ શહેર વસાવવું, એમ ધારીને તેણે ત્યાં શહેર વસાવ્યું. એ વિષે એક કહેવત ચાલે છે કે,

જળ કુત્તેપર સરસા આયા;
તળ બાદશાહને શહેર બસાયા.

૫૧. વાઘેલા બહારવટીયા વરહો જતો.

કરણધેરો નાશી છુટ્યા પછી એના વંશના કેટલાક રજપુતો પાટણની આસપાસ ભરાઈ રહ્યા હતા, અને બહારવટું કરતા હતા. તેમાં વરહો ને જેતો નામે બે ભાઈઓ પણ હતા. એ વરહો જેતાએ એક વખત એક ગામને પાદરે રાત્રે મુકામ કર્યો હશે, તે વખત એક ખેડુત ગાડું લઈને ત્યાં થઈને જતો હતો. તેને તેના આકરે કહ્યું કે, અહીં બહારવટીયા જણાય છે, માટે આપણે પાછા જઈએ તો સાફ; પણ ખેડુતે કહ્યું કે એમનાથી ડરવાનું કારણ નથી, કેમકે એની પાસે મારા જેવો કોઈ માણસ નથી. આ વાત તે બે ભાઈઓએ સાંભળી, તેથી તેને પોતાની પાસે બોલાવીને તેમ કહેવાનું કારણ પૂછ્યું; ત્યારે તે ખેડુતે કહ્યું કે, ‘હાકોર ! મારા જેવો માણસ તમારી સાથે હોત તો ક્યારનોએ ગરાસ પાછો વાળ્યો હોત. આમ રખડવાથી કાંઈ દિવસ વળવાનો છે ?’ આ ઉપરાંત વળી તેણે કહ્યું કે, “જો પાદશાહની બેગમનો રથ જતો આવતો અટકાવો તો

તમારો ગરાસ પાછો વળે.” આ ઉપરથી તેમણે એક દિવસ અહમદશાહની યેગમ રથમાં બેસીને સાંજે કંઈથી આવતી હશે, તે વખતે તેને રથ અટકાવીને વાળી જવા માંડ્યો; ત્યારે યેગમે તેમને કહ્યું કે, મને સુખરૂપ જવા દેશો તો હું તમારો ગરાસ તમને છોડાવી આપીશ. પછી તેમણે તેને જવા દીધી એટલે તેણે ઘેર જઈ બાદશાહને કહ્યું કે, તમે વરહા જેતાનો ગરાસ છોડી આપો; એમણે મારી લાજ રાખી છે, ને એમને મેં વચન આપ્યું છે. એ ઉપરથી તે બે ભાઈઓનું બાદશાહે મનામાંનું કર્યું, અને તેમનો ગરાસ બધો પાછો સોંપી દીધો. પછી બન્ને ભાઈઓને બાદશાહે પોતાની પાસે રાખ્યા, અને તે બાદશાહના બહુ માનીતા થઈ પડ્યા.

એક વખત એ વરહો જેતો બાદશાહના મહેલમાં ઝડપે બેઠા હશે. એ પ્રસંગે બિહોલાનો ઠાકોર સામંતસિંહ બિહોલા ત્યાં થઈને નીચેથી બપોરને સમયે જતો હતો. રાજકુટુંબના માણસ સિવાય એ કાળમાં કોઈને છત્રી ઓઢવાનો હુકમ નહોતો, તેથી બિહોલા ઠાકોર તાપમાં માથે લુગડું ઢાંકીને જતો હતો, તેને જોઈને વરહા જેતાએ મશ્કરીમાં કહ્યું કે, આ માથાઢકો કેણ નીચેથી બચ છે! આ સાંભળી બિહોલાને રીસ ચઢી, તેથી તેણે ગુસ્સામાં જવાબ આપ્યો કે, જેણે પોતાની બહેન દીકરી મુસલમાનોને આપી હોય તે મોટું ઢાંકે, હું શું કામ ઢાંકું. આટલું બોલી તે ચાલતો થયો. પરંતુ આથી વરહા જેતાને બહુ માહું લાગ્યું. તેથી તેમણે બાદશાહને તેની વિરૂદ્ધ બહુજ ભણેયો. એ બિહોલાને એક છોકરી હતી તેની સાથે લગ્ન કરવાને તેમણે બાદશાહને ઉશ્કેર્યો. બાદશાહે બિહોલાને બોલાવીને તેની છોકરીની માગણી કરી. તેણે પ્રથમ તો માન્યું નહિ; પરંતુ

બાદશાહે બ્યારે બહુજ આગ્રહ કર્યો ત્યારે ઉપર ઉપરથી કબુલ કર્યું. પછી તે ફરી ન બચ તેથી બાદશાહે તેની સાથે ઊંટપર લાદીને પુષ્કળ પૈસા તેને ઘેર મોકલ્યા. બિહોલાએ એજ પૈસાંથી કિલ્લો બંધાવ્યો અને ~~લક્ષ્મી~~ દારૂગોળો લેજો કર્યો, અને લડવાની તૈયારી કરી. પછી ~~જાનના~~ દિવસ ઠરાવી બાદશાહને પરણવા આવવા કહ્યું. પહેલાં બાદશાહના માણસો આવ્યા તેમના ઉપર બંદુકો ચલાવી. બાદશાહે બાણ્યું કે, દારૂખાતુ ફૂટતું હશે, પણ પછી દગો માલમ પડવાથી લડાઈ શરૂ થઈ. છ માસ સુધી બિહોલાએ લડાઈ ચલાવી; પણ પછી હાર્યો ને નાશી છુટ્યો. તેણે પાતાની દીકરી ઇડરના રાવ સાથે પરણાવી દીધી, અને ત્રણ વર્ષ સુધી બહારવટું કર્યું. છેવટે બાદશાહે થાકીને તેનું સમાધાન કર્યું અને તેનો વાંટો પાછો આપ્યો.

પર. મહંમદ બેગડો.

કુતુબશાહ પછી મહંમદ બેગડો બાદશાહ થયો છે. કોઈ માણસ બીજાને ભેટવા જતી વખત બે હાથ પહોળા કરે તેનાં જેવાં મોટાં ને સામસામાં વળેલાં જે બળદનાં શિંગડાં હોય તેને હિંદીમાં બેગડો કહે છે. મહંમદશાહની મૂછો મોટી ભરાવદાર અને એવી રીતે વળેલી રહેતી તેથી તેનું નામ બેગડો પડ્યું હતું. બીજું કારણ એ અપાય છે કે એણે જુનાગઢ અને આંખાનેર એ બે જગરા ગઢ જીતી લીધા તેથી એનું નામ (બે ગઢો) બેગડો પડેલું હતું. એને સત્ય ન મળે એવી કુતુબશાહની ઈચ્છા હતી, તેથી એને મારી નાંખવાને તે લાગ શ્રદ્ધા કરતો હતો. આથી મહંમદને સ્ત્રીના વેશમાં છુપાઈ રહેવું પડતું. એની મા એને લઈને શાહ આલમ નામના ઓલિયાના રક્ષણમાં રહી હતી, અને ત્યાં એનું રક્ષણ થયું હતું.

એ ગાદીએ બેઠો ત્યારે છેક ૧૩-૧૪ વર્ષની નાની ઉમ્મરનો હતો, તો પણ પોતાની બહાદુરી અને હોશિયારીથી એણે પોતાની સત્તા સારી જમાવી હતી. શરૂઆતમાં કેટલાક અમીરોએ એના નિમકહલાલ પ્રધાનને કેદમાં નખાવી એની સામે બળવો કર્યો; પરંતુ પોતે હાથી પર બેસી ૧૪૦૦ હાથીના રસાલા સાથે સામે ધસ્યો, એટલે કેટલાક સારા સરદારો હતા તે એને ભેધને એને મળી ગયા, અને બીજા કેટલાક નાશી ગયા તથા કેટલાક એણે મારી નાખ્યા.

તેણે રાજ્યનો બંદોબસ્ત બહુ સારો કર્યો હતો. ચોર, લૂટારા અને ચાંચિયાઓનો નાશ કરી રૈયતને નિર્ભય કરી હતી. એના રાજ્યમાં એક છેડેથી બીજે છેડે સોનું ઉછાળતા જતા પણ કોઈનો ડર નહોતો લાગતો. એના વખતમાં ગુજરાત ઘણું આબાદ થયું છે. સારાં સારાં કૂલઝાડો એણે આખા રાજ્યમાં પુષ્કળ રોપાવ્યાં હતાં. બાગ બગીચાનો એને બહુ શોખ હતો. તે વખતે ગુજરાતમાં દ્રાક્ષ પણ બહુ થતી અને ચાંપાનેરની દ્રાક્ષ ઘણી વખણાતી તેથી બૈરાં આજે પણ “દ્રાક્ષ મીઠીરે ચાંપાનેરની” એમ ગાય છે. વાત્રક કાંઠાના લૂટારાઓના બંદોબસ્તને માટે એણે વાત્રક નદીને કાંઠે મહેમદાવાદ શહેર વસાવી કિલ્લો બંધાવ્યો હતો.

મહંમદ ખાનારો બહુ જબરો હતો. રોજનું બે મણ અનાજ એને ખાવા ભેળવું, ને તેના પ્રમાણમાંજ ઘી દૂધ. રાતના પણ એને ખાવાનું. ભેળવું, તેથી પોતાના પલંગની બેઠ બાબુએ ખાવાના ટાટ ભરાવી મૂકતો કે જેથી જે તરફ પાસુ ફરે તે તરફથી લઈને ખવાય.

મહંમદ બેગડા પછી આઠ સુલતાનો થયા છે.

૫૩. દિલ્હીના બાદશાહોનો અમલ.

છેલ્લા સુલતાન મુજફરશાહના વખતમાં દિલ્હીના અકબર બાદશાહે ગુજરાત ઉપર સ્વારી કરી ૧૫૭૨માં ગુજરાતને ખાલસા કર્યું હતું. ત્યાર પછી લગભગ ૨૦૦ વર્ષ સુધી તે દિલ્હીના બાદશાહોના તાબામાં રહ્યું. દિલ્હીથી બાદશાહ તરફથી રાજ્ય કરવા મોગલ સુબાઓ ગુજરાતમાં આવતા. થોડી થોડી મુદતમાં તેઓની બદલીઓ થતી. કોઈ ટકીને રહેતું નહિ ને શાંતિથી રાજ્ય કરતું નહિ. કેટલીક વખત તો નવીન આવનાર સુબાને અને જુનાને લડાઈ થતી ને તેમાં દેશની પાયમાલી થતી. ફક્ત અકબરના વખતમાં પ્રજાની શાંતિ રહી હતી અને લોક સુખી થયા હતા. એણે રાજ્ય વ્યવસ્થા સારી ગોઠવી હતી. અકબર પછી જહાંગીર, શાહજહાં, ઔરંગઝેબ વગેરે ૧૨ બાદશાહ થયા છે. જહાંગીર બંને ગુજરાતમાં આવ્યો હતો; પણ અમદાવાદનાં હવા પાણી તેને પસંદ નહિ પડવાથી તેનું નામ તેણે બિમારીસ્તાન પાડ્યું હતું શાહજહાં પણ અહીં આવ્યો હતો. તેને અમદાવાદમાં શાહીબાગનો મહેલ બંધાવ્યો હતો. ઔરંગઝેબ મુસલમાની ધર્મનો અભિમાની અને જુલમી હતો; તોપણ એણે રાજ્યમાં કેટલાક સુધારા કર્યા હતા, અને ઘણા વેરા માફ કર્યા હતા. એના વખતમાં મરાઠાનું જોર વધવા માંડ્યું હતું, અને તેઓ ગુજરાતમાં લૂટફાટ ચલાવતા હતા. ગુજરાતમાં એ પછીનાં ૫૦ વર્ષ છેક અંધાધુંધીનાં ને ત્રાસનાં વીત્યાં છે.

ભાગ ૭મો.

મરેઠી રાજ્યકાળ તથા અંગ્રેજી અમલ.

૫૪. પેશ્વાની સત્તાનો સમય.

મોગલ રાજ્યના છેલ્લા સમયમાં મુગલાઈ મુખ્યત્વે માહે- માહે લડી મરતા તથા મરાઠા સરદારો ગુજરાતમાં લૂટફાટ કરતા તેથી કોઈકોઈ મુખ્યને પેશ્વા * સરકારની મદદ માગવી પડતી; કારણ દિલ્હીથી વખતસર મદદ આવી શકતી નહિ અને ગુજરાતમાં અશાંતિ વધી પડી હતી. આ મદદના બદલામાં પેશ્વાને ગુજરાતનો થોડો થોડો મુલક તથા રોકડ રકમ પણ વખતે આપવી પડતી. આ રીતે ગુજરાતમાં પેશ્વાનું રાજ્ય થતું ગયું. મરાઠા સરદારો કેટલીક વખત થોથ ભાગ લઈને પણ શાંત પડતા. છેલ્લો મોગલ મુખો અમદાવાદમાં જીવાન મદખાન ગાળી હતો. તેને રાધનપુર અને આસપાસના પરગણાંની જાગીર આપીને સન ૧૭૫૩માં તેની પાસેથી પેશ્વાએ અમદાવાદ લઈ લીધું, ત્યારથી પેશ્વા ગુજરાતના રાજા ગણાયા. પરંતુ ગુજરાતમાં મરાઠાઓની ખરેખરી સત્તા તો ૧૭૬૦ મુઘીમાં જામી. પેશ્વાઈ અમલમાં લૂટફાટ, લડાઈઓ અને ગરાસિયાઓનાં તોફાન શિવાય ગ્રીબ કોઈ મહત્વના બનાવ બન્યા નથી. ઈ. સ. ૧૭૫૭ પહેલાં પણ પેશ્વા અને મરાઠા સરદારો ગુજરાતમાં આવતા ને તોફા-

* સત્તાસના રાજના જે બ્રાહ્મણ પ્રધાનો પુનામાં મોટા સત્તા-ધારી થયા હતા તેમનાં દરેક પેશ્વા કહેવાનો.

નોમાં ભાગ લેતા. શરૂઆતમાં મરાઠા સરદારો પેશ્વાના તરફથીજ આવતા અને જીતનો ભાગ પેશ્વાને આપતા. એવી રીતે આવેલામાં સેનાપતિ ખંડેરાવ દાલાહે મુખ્ય હતો. તેની સાથે દામાજીરાવ ગાયકવાડ આવેલા હતા. ઈ. સ. ૧૭૦૨માં બાલાપુરની લડાઈમાં દામાજીરાવે ઘણી બહાદુરી કરી હતી, તેથી સેનાપતિએ તેમને સાહુરાજી પાસે શમશેર બહાદુરનો ઇલ્કાબ અપાવ્યો હતો. ખંડેરાવના મરણ પછી તેનો છોકરો ત્રિંબકજી દાલાહે સેનાપતિ થયો. આ વખતે પેશ્વા અને મરાઠા સરદારો વચ્ચે અણબનાવ શરૂ થયો; તેથી મરાઠા સરદારોનું જોર નરમ કરવાને બાજીરાવ પેશ્વા તેમના ઉપર મોટી ફ્રેજ લઈ ગુજરાત ઉપર ચઢી આવ્યો. હલોઈની પાસે આવેલા લીલુપુર આગળ ઈ. સ. ૧૭૩૦માં લડાઈ થઈ તેમાં ત્રિંબકજી મરાયો અને બીજા સરદારો તાબે થયા. પછી સેનાપતિનું કામ પીલાજીરાવ ગાયકવાડને સોંપવામાં આવ્યું ને તેમને સેના ખાસખેલનો ઇલ્કાબ આપ્યો. આ વખતથી ગાયકવાડ સરકાર સેના ખાસખેલ શમશેર બહાદુર લખાય છે.

૫૫. ગાયકવાડ સરકાર.

ગુજરાતમાં જે મરાઠા સરદારો લૂંટફાટ કરવા તથા ચોથ ઉઘરાવવા ફરતા હતા તેમાં પીલાજીરાવ ગાયકવાડ અને કંથાજી કદમ ભાંડે મુખ્ય હતા. પીલાજીરાવે મુસલમાન સુબાને મદદ કરી કેટલોક દેશ મેળવ્યો હતો. તેમાં વડોદર તેમના ભાગમાં આવ્યું. તેથી ઈ. સ. ૧૭૩૦માં વડોદરામાં એમણે ગાયકવાડની ગાદી સ્થાપી. એ વખતે ગુજરાતમાં દિલ્હીના પાદશાહ તરફથી જોધપુરનો રાજા અલેક્સિંગ સુબાની જગ્યા ઉપર નિમાઈ આવ્યો હતો. તેનાથી મરાઠાઓ વશ થઈ શક્યા નહિ. તેથી છેવટે તેણે ઈ. સ. ૧૭૩૧માં ડાકોર મુકામે કપટથી પીલાજીરાવને મારી

નંખાવ્યા. એમ છતાં તેની ઉમેદ પાર પડી નહિ. પીલાજીરાવના પુત્ર દામાજીરાવે બાપની જગ્યા બરાબર સાચવી. તેમણે જોધપુર ઉપર ચઢાઈ કરી તેથી અલેસિંગને પોતાનું રાજ્ય સંભાળવા ગુજરાતમાંથી પાછા જવું પડ્યું. દામાજીરાવ પુને ગયા હતા ત્યારે પેશ્વાએ તેમને કેદ કરી પોતાની મરજી મુજબ કરાર કરાવી લીધા હતા. ઇ. સ. ૧૭૬૦માં પાણીપતના મેદાનમાં મુસલમાન અને મરાઠા વચ્ચે જંગી લડાઈ થઈ, તેમાં દામાજીરાવે પણ ભાગ લીધો હતો. દામાજીરાવનું મરણ પાટણમાં કીમિયો કરાવતાં થયું. એમના પછી એમના મોટા પુત્ર શિયાજીરાવ ગાદીએ બેઠા. તેમનામાં રાજ્ય ચલાવવાની પૂરી લાયકી નહોતી, તેથી બધો કારભાર તેમના ભાઈ ફતેસિંહરાવ ચલાવતા. એમના વખતમાં હોલોઈ ગાયકવાડ સરકારને મળ્યું. શિયાજીરાવ પછી ગોવિંદરાવ ગાદીપતિ થયા. એમના વખતમાં વડોદરાના આરબોએ બંડ કર્યું હતું, પણ અંગ્રેજ સરકારની મદદથી તે બેસાડી દેવામાં આવ્યું હતું. આ વખતે ગાયકવાડની સત્તા કાઠિઆવાડમાં ઘણી જામી હતી, અને ત્યાંના રાજાઓ પાસેથી મરજી મુજબ ખંડણી લેવામાં આવતી, તેથી જીલમ થતો. માટે અંગ્રેજ સરકારે વચ્ચે પડી ખંડણીનો આંકડો નક્કી કરી આપ્યો તથા તે પોતે વસુલ કરી આપવાનું માથે રાખ્યું. એ વખતે અમદાવાદ અર્ધું પેશ્વાના અને અર્ધું ગાયકવાડના તાબામાં હતું. પેશ્વા તરફનો અમદાવાદનો મુબો આખા સેલુકર હતો, તે રૈયત ઉપર બહુ જીલમ કરતો તેથી રૈયત તેનાથી કંટાળી ગઈ હતી. વળી તેણે અમદાવાદની ગાયકવાડની હવેલી લઈ લેવા પ્રયત્ન કર્યો, તેથી ગાયકવાડની ફોજે અમદાવાદ ઉપર ચઢાઈ કરી અને સેલુકરને પકડીને કેદ કરી લીધો. આ ફોજ

શહેરમાં આવી તે વખતે સેલુકર નાચ કરાવતો હતો. તેના માણસોએ કહ્યું કે, દુશ્મનનું લશ્કર છેક પાસે આવી લાગ્યું છે, તો પણ તેની કશી ઠરકાર રાખ્યા વગર તેણે બેવકુફી બરેલો જવાબ આપ્યો કે, ‘શી ફિકર છે, આવવા દો.’ આથી તેના બુરા હાલ થયા અને ગાયકવાડે અમદાવાદ લઈ લીધું. આ વખતથી એવી કહેવત ચાલે છે કે, “હાથમાં ડંડો બગલમાં મોઢું, હવેલી લેતાં ગુજરાત ખોઈ.”

ગોવિંદરાવ પછી આણંદરાવ થયા ને પછી શિયાળુરાવ ખીજા થયા. એ બહુ ડાહ્યા, ચતુર અને કરકસરીઆ પણ ખીકણ હતા. એમના વખતમાં ગુલામો વેચવાનો અને સતી થવાના ચાલ બંધ પડ્યો, અંગ્રેજ સરકાર સાથે એમણે બહુ સારો સંબંધ બાળવી રાખ્યો હતો. એ બહુ ધર્મશ્રદ્ધાળુ હતા, ને દાન-ધર્મ થાણું કરતા. એમના પછી ગણપતરાવ થયા. તેમના વખતમાં મુંબઈથી અમદાવાદ મુખીની રેલ્વેલાઈન નંખાઈ તેમાં ગાયકવાડ સરકારે પોતાની જમીન આપી હતી. ગણપતરાવ પછી ખંડેરાવ મહારાજ થયા. તે બહુ બહાદુર અને શૂરવીર હતા. એમને મદલવિદ્યાનો બહુ શોખ હતો. સન ૧૮૫૭ના બળવામાં એમણે ગુજરાતમાં સારો બદોબસ્ત બાળવી રાખ્યો હતો, તેથી અંગ્રેજ સરકારે એમને દત્તક લેવા વગેરેના કેટલાક ખાસ હુક આપ્યા હતા. એમના પછી મહારાવ થયા. તેમના વખતમાં રાજ્યમાં કેટલુંક અંધેર ચાલવા લાગ્યું, તેથી અંગ્રેજ સરકારે તેમને ઉઠાડી સુકી મદ્રાસમાં કેદ રાખ્યા. પછી ખંડેરાવ મહારાજનાં રાણી શ્રીમંત જમનાબાઈ પાસે દત્તક લેવડાવી ઇ. સ. ૧૮૭૬માં સયાળુરાવ મહારાજને ગાદીએ બેસાડ્યા. એજ હાલના મહારાજ.

શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સયાજીરાવ ગાયકવાડ.

આ મહારાજ સયાજીરાવે સારી ડચી કેળવણી લીધેલી છે. અનેક વખત એ વિલાયત વગેરે દેશોની મુસાફરી કરી આવ્યા છે, અને અનેક પ્રકારના મુદારા એમણે પોતાના રાજ્યમાં હાખલ કર્યા છે. કન્યાશાળાઓ, અંગ્રેજી શાળાઓ, કોલેજ, હુન્નરશાળાઓ વગેરે કાઢી તથા પોતાના રાજ્યમાં ફરજિયાત તથા મફત કેળવણી હાખલ કરી રૈયતને કેળવવાનો ઉત્તમ

પ્રકારનો પ્રયત્ન એમણે કર્યો છે. વળી આ મહારાજ સાહેબે ધારાસભા, પંચાયતો, મુખરાઈઓ વગેરે સ્થાપન કરી રાજકાજમાં પ્રભને ભાગ અપવા માંડ્યો છે, પાટનગર વડોદરાને સુશોભિત બનાવ્યું છે, ને સચાળ સરોવર બંધાવી નળવાટે લોકને માટે ચોકસું પાણી પૂરું પાડવા સાધન કરી આપ્યું છે.

ઘણું જીવો એવા પ્રભ વત્સલ મહારાજ.

૫૬. અંગ્રેજી અમલ.

ઈ. સ. ૧૮૧૮માં પેશ્વાનું રાજ્ય અંગ્રેજ સરકારે લઈ લીધું ત્યારથી ગુજરાતનો પેશ્વાનો પ્રદેશ પણ અંગ્રેજ સરકારના તાબામાં આવ્યો; એટલે એ વખતથી ગુજરાતમાં અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય થયું ગણાય. સુરત, ભરૂચ, અમદાવાદ, ખેડા અને પંચમહાલ એ પાંચ જિલ્લાઓ સ્વતંત્રપણે અંગ્રેજ સરકારના તાબામાં છે, અને બાકીના ભાગમાં નાનાં મોટાં દેશી રાજ્યોનો અમલ છે; પણ તેમના ઉપર અંગ્રેજ સરકારની ઉપરીપણાની સત્તા છે, તેથી આખું ગુજરાત અંગ્રેજ સરકારના તાબામાં ગણાય. ઈ. સ. ૧૮૫૭ના બળવા મુઘી નામદાર કેપની સરકાર રાજ્ય ચલાવતી હતી, પણ એ પછી ઈંગ્લાંડની પાર્લામેન્ટે હિંદુસ્તાનનો રાજકારભાર સીધો પોતાના હાથમાં લીધેલ તે વખતથી નામદાર વિક્ટોરિયા રાણી હિંદુસ્તાનનાં અને ગુજરાતનાં શહેનશાહબાનુ થયાં હતાં. સન ૧૮૫૮માં એમણે એક ઢંઢેરા બહાર પાડ્યે: હતો તેમાં હિંદુસ્તાનના લોકોને પોતાની અંગ્રેજ રૈયતના જેટલાજ હકો આપવાનું ફરમાવ્યું છે. મહારાણી વિક્ટોરિયાને ઈંગ્લાંડની ગાદીએ રાજ્ય કરતાં ૫૦ વર્ષ થયાથી

ઈ. સ. ૧૮૮૭માં આખા હિંદુસ્તાનમાં તેમની 'ગોદડન જ્યુબિલી' (મુવર્ષ મહોત્સવ) ધામધુમથી ઉજવવામાં આવી હતી; અને ઈ. સ. ૧૮૯૭માં સાઠ વર્ષ થવાથી 'ડાયમન્ડ જ્યુબિલી' (હીરક મહોત્સવ) ઉજવવામાં આવી હતી. ઈ. સ. ૧૮૭૭માં દિલ્હીમાં મોટો દરબાર ભરવામાં આવ્યો હતો, તે વખતે મહારાણી વિક્ટોરિયાએ ડ્રેસર-એ-હિંદનું પદ ધારણ કર્યાનું જાહેર થયું હતું. ૬૪ વર્ષ સુધી રૂઢી રીતે રાજ્ય કરી ૮૨ વર્ષની વયે ઈ. સ. ૧૯૦૧માં એમનો સ્વર્ગવાસ થવાથી એમના વડા પુત્ર સાતમા એડવર્ડ ૬૦ વર્ષની વયે એમની ગાદીએ બેઠા. એ જગતમાં શાંતિ સ્થાપનાર મહારાજ તરીકે વખણાયા છે. એમના રાજ્યાભિષેકનો મોટો દરબાર દિલ્હીમાં તે વખતના વાઈસરોય લૉર્ડ કર્ઝને તા. ૧લી જાન્યુઆરી ૧૯૦૩ના રોજ બહુ દબદબાથી ભર્યો હતો. એમના પાટવી પુત્ર પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ ૧૯૦૫માં હિંદુસ્તાનની મુસાફરીએ આવ્યા હતા, તેમને હિંદની સૈયત તરફથી બહુ માન મળ્યું હતું. શહેનશાહ એડવર્ડના સ્વર્ગવાસ પછી તે પંચમ જ્યોર્જ નામે ૧૯૧૦ની ૬મી મેએ ૪૫ વર્ષની વયે ગાદીએ બેઠા, અને ઈંગ્લાંડના રાજા અને ભારત વર્ષના શહેનશાહ બન્યા છે. એમના પટાભિષેકનો દબદબા ભર્યો દરબાર પણ ૧૨મી ડિસેમ્બર ૧૯૧૧ના શુભ દિને પાંચતળા શહેર દિલ્હીમાં ભરવામાં આવ્યો હતો, અને તે વખતે જ્યોર્જ શહેનશાહ પોતે મહારાણી મેરી સાથે હિંદુસ્તાનમાં દિલ્હીની ગાદીએ બેસવા પધાર્યા હતા. તેમના પોતાના પધારવાથી આખા હિંદુસ્તાનમાં આનંદોત્સવ થઈ રહ્યો હતો. અંગ્રેજી અમલ દરમ્યાન દેશમાં લૂટફાટ, ધાડ, ચોરી વગેરે બંધ થયાં, અને રાજાઓની અંદર અંદરની લડાઈઓ પણ

અંધ પડી છે, તેથી દેશમાં શાંતિ પથરાઈ છે, અને રૈયત સુખી
 થઈ છે. ધર્મિષ્ઠ અને નીતિમાન આર્યપ્રજા પ્રાર્થના કરે છે કે,
 શહેનશાહ પંચમ જયોર્જ.

ય મહારાજા જયોર્જ તું જયરાજ્ય શાંતિમાં દીધો-વધો ?
 ઘણું જીવો શહેનશાહ પંચમ જયોર્જ.

પુરવાણી.

ગુજરાતના જુદા જુદા વંશના રાજાઓ તથા
મુસલમાનો-મુસલમાન બાદશાહો.

ઈ. સ. થી ઈ. સ. સુધી

ઈ. સ. થી ઈ. સ. સુધી.

આવડા વંશના.

વનરાજ	૭૪૬	૮૦૬	વેરીસિંહ	૮૯૫	૯૨૦
ચૌગરાજ	૮૦૬	૮૪૨	રત્નાદિત્ય	૯૨૦	૯૩૫
ક્ષેમરાજ	૮૪૨	૮૬૬	સામંતસિંહ	૯૩૫	૯૮૨
ભુવડ	૮૬૬	૮૮૫			

સોલંકી વંશના.

મળારાજ ૧લો	૯૪૨	૯૯૭	સિદ્ધરાજ	}	૧૦૬૪	૧૧૪૩
ચામુંડરાજ	૯૯૭	૧૦૧૦	જયસિંહ			
દુર્લભરાજ	૧૦૧૦	૧૦૨૨	કુમારપાળ	૧૧૮૩	૧૧૫૪	
ભીમદેવ ૧લો	૧૦૨૨	૧૦૬૪	અજયપાળ	૧૧૭૪	૧૧૫૭	
કરણરાજ	૧૦૬૪	૧૦૮૪	મળારાજ ૨જો	૧૧૭૭	૧૧૭૯	
			ભીમદેવ ૨જો	૧૧૭૯	૧૨૪૨	

વાઘેલા વંશના.

× અણોરાજ	૧૧૭૦	૧૨૦૦	+	વિરાળદેવ	૧૨૪૩	૧૨૬૧
× લવણપ્રસાદ	૧૨૦૦	૧૨૩૩	+	અર્જુનદેવ	૧૨૬૧	૧૨૭૮
× વીરધવળ	૧૨૩૩	૧૨૩૮	+	સારંગદેવ	૧૨૭૪	૧૨૮૫
× વિરાળદેવ	૧૨૩૮	૧૨૪૨	+	કરણચૈલો	૧૨૮૫	૧૩૦૪
× ધાળકાના રાણા			+	અણહિલવાડના મહારાજાઓ.		

ગુજરાતના મુસલમાનો-મુસલમાન બાદશાહો.

મહમદશાહ ૧લો	૧૪૦૩	૧૪૦૭	સિકંદરશાહ	૧૫૨૬માં	
મુજફ્ફરશાહ ૧લો	૧૪૦૭	૧૪૧૧	મહમદશાહ ૩જો	૧૫૨૬માં	
અહમદશાહ ૧લો	૧૪૧૧	૧૪૪૧	બહાદુરશાહ	૧૫૨૬	૧૫૩૬
મહમદશાહ ૨જો	૧૪૪૧	૧૪૫૧	મહમદશાહ કાફી	૧૫૩૬માં	
કુતુબશાહ	૧૪૫૧	૧૪૫૯	મહમદશાહ ૪થો	૧૫૩૬	૧૫૫૪
દાઉદશાહ	૧૪૫૯માં		અહમદશાહ ૨જો	૧૫૫૪	૧૫૬૧
મહમદ બેગડો	૧૪૫૯	૧૫૧૩	મુજફ્ફરશાહ ૩જો	૧૫૬૧	૧૫૭૨
મુજફ્ફરશાહ ૨જો	૧૫૧૩	૧૫૨૬			

